AKADÉMIAI KÉZIRATTÁR
Ms 10.453

ERDÉLYI PÁL
ÉS AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG
KOLOZSVÁRI NAGY KÖNYVTÁRA
—
NYÍREŐ ISTVÁNTÓL
- 1961 -

1.

E R D É L Y I P Á L

É S A Z E R D É L Y I M A G Y A R S Á G

K O L O Z S V Á R I N A G Y K Ö N Y V T Á R A

Írta

N y i r e ő I s t v á n

+

E g y f é n y k é p k ö t e t
m e l l é k l e t t e l

+

B U D A P E S T . 1 9 6 1

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

AZ ELSŐ ÉS KIMAGASLÓ JELENTŐSÉGÜ

NAGY MAGYAR KÖNYVTÁRÉPITŐ

IMMÁR ELHALVÁNYÚLT EMLÉKÉNEK

HALÁLA NEGYEDSZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁN

TANITVÁNYI MÉLY HÁLÁVAL

A szabadságharc folyamán sokat szenvedett, majd a reményeiben nagyot csalódott Erdélynek az lett első ünnepnapja, mikor 1859. novemberében az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapító közgyülése összeülhetett. Egyedül M i k ó Imre gróf jövőbelátó akaratának és a sokévi ernyedetlen utánjárásának köszönhető, hogy a bécsi kormány hosszu makacs huzavona után végre megengedte a magyar müveltség ápolására és fejlesztésére hivatott e nagyon gondosan megtervezett intézményünk létrejöttét. És nemkevésbbé annak, hogy e kiváló - sőt kivételesen Bécsben is megbecsült - kultúrpolitikusunk a saját vagyona jó részét szintén e nemes célra áldozta. Első sorban a nagyműértékü kolozsvári házát ajánlotta fel a létesitendő múzeum elhelyezésére és továbbfejlesztésére az ezt övező tízholdas parkkal. Emellett pedig a könyvtárát is, hogy minél kevesebb akadálya legyen e régóhajtott műveltségi központ és gyüjtemény megvalósitásának, melynek alapját lényegében már tizennyolc évvel elébb megvetették a K e m é n y grófok: József és Sámuel. E két jeles tudós volt az első, aki 1842-ben az igen nagyértékü könyv-, kézirat-, oklevél- és ásványgyüjteményét az erdélyi kultúra közkincsévé felajánlotta Kolozs-, illetve Küküllőmegye gyülésén. Ez alkalommal arra kérték azokat a rendeket, kik e hatalmas alapitvány értékét első-

nek ismerték föl, hogy ez alapitást csak kezdetnek tekintsék. Úgy vegyék pártfogásuk alá, hogy ennek alapjára az erdélyi magyarság egyesitett erejével épitsenek fel a múlthoz méltó és a jövő fokozott munkáját megkönnyitő nemzeti k ö n y v t á r rat és m ú z e u m o t!

Érthető, hogy e nagylelkü felajánlást - mely csak kevéssel volt kisebb, mint negyven évvel előbb a S z é c h é n y i Ferenc grófé - az 1842- évi erdélyi országgyülés is viharos örömmel fogadta- Nyomban meg is szavazott 100.000 forintot e gyüjtemény elhelyezésére, felállitására és a vele kapcsolatos legsürgősebb más költségekre. - Csak a szász képviselők nem lelkesültek e nemes célért. Nekik nem volt rá szükségük olyan intézményre, mely a magyarosodást szolgálja. Egyébként is rendelkezésükre állott Nagyszebenben már 1817. óta a gazdag Bruckenthal-muzeum, és 1833 óta müködött az igen tevékeny Honismertető Egyesületük is, hasoló célokkal, mint aminőket a létesitendő magyarnak kellett maga elé tüznie. És jórészt a bécsi aknamunkájuknak volt köszönhető, hogy az országgyülés e lelkesen hozott határozat ne kerüljön királyi szentesitésre-

A nemsokára bekövetkezett izgalmas, majd tragikus események miatt e kérdésnek is sok mással együtt le kellett kerülnie a napirendről. Sőt rövidesen az a veszély is előtérbe került, hogy a magyarság elveszti a Kemény-féle gyüjteményt, sőt az emellé hamar társult több mást is, mert ezeket elviszik Erdélyből s az abszolutizmus-korának kormányzata vagy a bécsi udvari muzeumokat és könyvtárat, vagy a szebeni szász alapitványt fogja velük gazdagitani. Hiszen az Erdélyi Főkormányszék úgyis ott müködött már.

M i k ó Imre gróf - Erdélyi Széchenyije - e nagy veszedelem elhárítására követett el mindent. Szóval és irásban egyformán küzdött valamennyi illetékes fórumon célunk érdekében és mert

szerencsésen tudta kihasználni az aránylag előnyös udvari összeköttetéseit is, hosszú fáradozásával végül sikerült elérnie, hogy az 1856-ban tetszetősebbé átdolgozott programm legfelsőbb helyen jóváhagyást nyerjen. Majd háromévi további halogatás után összeülhessen az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakuló közgyűlése, mely az eléjeterjesztett tervet szivesen fogadta el. Olyannyira, hogy a kedvezőtlen pénzügyi helyzet ellenére is sikerült számára aránylag erős pénzügyi alapot biztositani. Az emlitett ingatlanon és a gyüjtemények értékén felül az Egyesület megalakulásakor 192.617 ft készpénz-vagyont mondhatott a sajátjának.

E tőke kamatjövedelmét azonban közel kétszeresére emelte, hogy az Egyesület közel kilencszáz tagja - az ugynevezett részvényesek - maguk is felajánlottak egyelőre évi öt-öt forint hozzájárulást, tagdíjat-. A feladat azonban nagy volt és az országos gondok se enyhültek. Így az ügymenet nem indúlhatott meg különös nehézségek nélkül. Hiszen a tervbevett kiadványok, valamint a gyüjtemények felállitási szükségletei egyaránt jelentős költségeket igényeltek. Valóban hősi munka volt, amit az Egyesület vezetősége, meg a gyüjtemények gondozói már ekkor kifejtettek. Itt csak ez utóbbiakra gondolva jegyzem fel, hogy a kezdetben közkinccsé vált 15.430 könyv, 1083 oklevél és más kéziratos anyag el se férhetett volna a kolozsvári Mikó-házban. Ebbe a múzeális gyüjtemények kerültek, mig a könyvek és a levéltár számára a Bethlen-család ajánlott fel főtéri házában megfelelő helyet.

Az erdélyi magyarság szellemi fejlődésének második nagy tényezője a Kolozsvári Egyetem lett, amit kormányzatunk 1872-ben az ezévi XIX. és XX. törvények rendelkezéséhez képest állitott fel. Ezt a régen óhajtott második egyetemet is az Erdélyi Muzeum-Egyesület tudatos törekvése biztosította Erdély számára,

Első sorban azzal, hogy a létesitendő Egyetem számára széleskörü használatát ajánlotta fel gyüjteményeinek. - Mikor azonban a négy fakultás negyven tanszékét nek tanárait is kinevezték, hamarosan kitűnt, hogy a számunkra előirányzott épületek túlszükek, hiszen a hallgatóság a kezdeti 300-ról hamarosan kétszeresére növekedett. A tanmenetet rendkivül megnehezitette, hogy három fakultásnak a számára kijelölt ódon egykori Főkormányszéki /Guberniumi/ épületben kellett szorongania, az orvosi kar pedig a régi és szintén lebontásra érett Karolina-kórházban igyekezett klinikai feladatait megoldani. És bár már kezdetben számoltak megfelelő új épületek létesitésének szükségletével, az állampénzügyi nehézségek miatt az erre való fedezet biztositása egyre jobban késett. De ennek az is volt ki nem mondott oka, hogy Bécsben elsietettnek vélték a Kolozsvári Egyetem felállitását, s az udvar szivesebben látta volna e fontos kulturális gócot a Bécshez közelibb Pozsonyban-. A fokozódott helyszükével ezért a helyzet tarthatatlanságát kivánta megállapíttatni, hogy így a kormány "célszerüségi okból" Pozsonyba helyezhesse át az Egyetemet!

Más okok is közrejátszottak azonban abban, hogy az egyébként erélyes Trefort kultuszminiszter - az alapító Eötvös utóda - nem tudta erőteljesebben támogatni ez Egyetem fejlesztési igényeit. Az erdélyi kathólikus püspökség ugyanis - valószinüleg szintén bécsi biztatásra - némi anyagi hozzájárulással a gyulafehérvári theológiáját szerette volna oly egyetemmé fejleszteni, melynél a hittudományi-kar se hiányozzék- /A kolozsvárinál ugyanis ezt az érdektelenség hangsulyozására elhagyták!/ - Az oláhság viszont Balázsfalvára követelt külön egyetemet. Annál teljesebb reménnyel, mert az abszolutizmus hosszú korszakában alig volt olyan óhajtásuk, amit a király ki ne elégitett volna. A szászság pedig éppúgy áskálódott Erdély magyar egyeteme ellen, mint

korábban a Múzeum-Egyesület létesülése ellen. - Igy a kolozsvári Egyetem tanácsának a természetes kezdeti nehézségeken kivül jóval nagyobb másokkal is sok éven át kellett küzdenie. De nemcsak a tanári kar tartott ki, a helyzetet jól értékelve, munkahelyén, mely egyre inkább őrhelynek számitott, hanem Erdély növekvő befolyásu politikusai és az egész magyarság is. Megis Lényeges változásoknak kellett következniök, hogy az Egyetem problémái közelebb juthassanak a megoldáshoz. Hiszen 23 év alatt mindössze három egyetemi intézet /vegytan, anatómia, közegészségtan/ kapott épületet! Ezek is csupán azért, mert a korábbi helyiségeikben a tanitás idővel merőben lehetetlenné vált, és mert a külföldről is felkeresett professzoraik e lehetetlen állapotot szerencsésebben tudták megérttetni a miniszteriummal.

A régőta sürgetett változás csak akkor következett be, mikor a közoktatási ügyek élére a fiatal és tetterősebb Csáky Albin gróf került, 1892-ben. Közbenjárásának köszönhető, hogy Ferenc József király a róla elnevezett Egyetem alapitólevelét - mit már 1872-ben ki kellett volna adnia az idevonatkozó törvény szentesitésekor, 1895-ben aláirta. És úgy Budapesten, mint Kolozsvárott nagy befektetésekkel megindúltak az egyetemi épitkezések. Az itt tizenkét évig tartott első épitési periódusban hatalmas lendülettel ugy oldották meg a feladatok zömét, hogy az 1903-tól 1918-ig tartott másodikra aránylag kevés tennivaló maradt. A tervszerü fejlesztés eredményeként Erdély magar Egyeteme - a változásokig - összesen 63, jórészt nagyszabásu épületet mondhatott magáénak!

Jelen tanulmányomban ezek közül az erdélyi magyarság nagy Könyvesházának megvalósulásáról kivánok képet adni. E r d é l y i Pálnak, a legnagyobb magyar könyvtárosnak, e közismerten kiváló alkotásáról, melyet szakirodalmunk se értékelt még eléggé!

Hogy miért mondhatjuk őt a legnagyobb magyar könyvtárosnak azt a róla irott életrajzomban - érzésem szerint - sok tekintetben sikerült bebizonyitanom. De az ott részletesen kifejtett és sajnálatosan tragikusra fordult életpálya sok tanulságos szakaszára itt ki nem térve, már egyedül főmüvének, a kolozsvári Könyvesháznak a története is igen sokat árulhat el a múlt iránt érdeklődő s talán példákat is kereső könyvtárosainknak. Hiszen hazai könyvtáraink történetében először fordult elő, hogy egy évtizedeken át tengődő, eléggé nem méltányolt könyvtárunk az érdeklődőknek szinte szemeláttára fejlődött ki meglepően gazdaggá. És a pénzügyi tekintetben nem a legkedvezőbb időszakban mintaszerüen megtervezett olyan épületben bizonyitsa be az alapos előkészités, szívós kiharcolás és különösen gondos megvalósulás megérdemelt sikerét, mely az azóta is eltelt évtizedek során is csak az alkotási alapelvek helyességét igazolja.

Annál inkább is hosszabb teret szántam itt az épités előkészitésének, a hazánkban sajnos mindmáig nem ismétlődött tervpályázat körülményeinek és sikerének, valamint ennek alapján a végleges kivitelezés tervének és a kész Könyvesház jelességeinek ismertetésére, mert bizom abban, hogy ennek tanulságait a jövőben is hasznositani tudják könyvtárosaink-. És azok a szempontok, amiket Erdélyi Pál a harminckét évig /1886-1918/ tartó könyvtárosi szolgálata idején előbb a nemzeti múzeumi könyvtár akkori hiányosságainak kiküszöbölését keresve, majd külföldi tanulmányútjain a jobb megoldásokat megismerve, végül pedig a mi viszonyainkat szemmeltartón a legmegfelelőbb tervezést magában kiérlelve hangoztatott és érvényesitett, a jövő magyar könyvtárainak épitésénél minden tekintetben kitünő példát nyujthatnak. Egyben segitenek majd megőrizni alkotójuk szép emlékét is, melyet sajnos többen igyekeztek azóta elfeledtetni-

Az erdélyi magyarság Könyvesháza - melynek krónikájában szivesen haszhálom az Erdélyi Pál által felelevenített és a könyvtár szónál többetmondó régi magyar szót - két önálló könyvgyüjtemény szerves és igen szerencsés együttmüködésének lett eredménye. A bevezetőben emlitett magvát, az Erdélyi Múzeum tulajdonát, 1859-ben vette át és állitotta fel a kolozsvári Főtér Bethlenházában első gondozója S z a b ó Károly- /1824-1890/ E kiváló és ma is olvasott müveket írt történettudósunk előbb mint múzeumőr, majd 1872-től mint az új Egyetem könyvtárigazgatója sokat tett e kétféle jellegü, származásu és tulajdonu könyvtár hasznossá tételére. Nagy bibliográfiai érzékével, mohó gyüjtőkedvével - de az elégtelen javadalom nehézségeivel holtáig küzdve, korának könyvtárosi elvei szerint és kevés munkatárssal komoly munkát végzett. Jól ismerjük rendkivüli érdemeit a magyar bibliográfia tudományos megalapozása terén. Az általa "Régi Magyar Könyvtár" cimen hangyaszorgalommal nevezett és összegyüjtött értéktárunk megjelenésekor - külföldi mértékkel mérten is - nagy megbecsülést szerzett a magyar könyvtárosoknak, mert ilyen müve akkor még nem volt más nemzetnek.

Mikor az állammal 1872-ben ötven évre kötött szerződés eredményeként az Egyetem használati jogot kapott az Erdélyi Múzeum könyvtárára és levéltárára is, az igazgatási feladat ter-

mészetesen hatványozódni kezdett. Az Egyetem mintegy 18.000 kötetes könyvhozománya számbelileg valamivel nagyobb, értékében azonban jóval kisebb volt a múzeumi anyagnál. Főrésze a megszüntetett Főkormányszék és a volt Jogakadémia, valamint a korábbi Orvos-Sebészeti tanintézet könyveiből állott. Ehhez járult a némileg becsesebb Benigny-féle magánkönyvtár közel 7.000 kötete. E sok könyv azonban részben Kolozsvárott, részben a vidéken volt igen külömböző módon vagy ládákban, vagy egymásra halmozva. - Mivel Szabó Károlyt egyidejüleg a magyar történelem egyetemi rendes tanárának is kinevezték és emellett hézagtalanul folytatta mind a jelentős történetirói, mind a szerkesztői tevékenységét, forditott görögből, franciából stb, ha tizannyi ideje lett volna is a két könyvtárral való erősebb foglalkozásra, bizonyára ez se lett volna elegendő. Bámúlva kell számbavennünk a 66 évre nyúlt életének hatalmas teljesitményét, mely egyre inkább a pár munkatárs irányitására szorítkozott.

Az egymás mellé felállitandó két könyvtára számára a volt főkormányszáki levéltár király-utcai épületében volt egy ötablakos rész kijelölve. Érthető, hogy ebben a már kezdetben is szűk helyén és kezdetleges állványzatán fejlődésképtelenül szorongott az immár 45.000 kötet. De mert Szabó Károly is biztosra vette, hogy a Múzeum-Egyesülettel kötött szerződés értelmében kilátásban helyezett könyvtárépület megalkotására előbb-utóbb sor kerül, évről-évre türelmesen viselték a fokozódó nehézségeket. Legfeljebb azért nem igyekeztek dicsekedni az idelátogatók előtt anyaguk gazdagságával, mert e könyvtár az olcsó faállványain bizony erősen elmaradt szépségével a három másik nagy erdélyi: a Teleki, a Batthyányi, vagy éppen a Bruckenthal könyvtár mutatóssága mögött. Igaz, hogy ezidőben Pest-Budán se volt sokkal fényesebb a helyzet. A Nemzeti Muzeum Könyvtára sokáig várt a

bebútorozásra, az Egyetemi Könyvtár amaz első szük helyiségében szorongott, melyből meleg napokon szivesen telepedtek ki az olvasók az udvari nagy fa alá, az Akadémiai Könyvtár pedig a Koronaherceg-utcai Teleki-házban abban a felhalmozottságában szorongott, mely Vörösmartyt a „Gondolatok a könyvtárban" című versének megírására késztette.

Két évbe telt, mig Szabó Károly - meg tanártársa Brassai Sámuel úgy rendezhette el kettős könyvanyagát, hogy intézete 1874. október elsején megkezdhette működését. Már a felállitásnál szembetünt a kétféle birtoklás: A múzeális könyveket ugyanis a helyet legjobban kihasználó alakszerinti rendezéssel állithatták fel, az egyeteminél viszont a professzorok óhajára - kik elvitathatatlan joguknak tartották a könyvállványok közti búvárkodást is - a nagyjából szakokszerinti felállitást kellett a könyvtárnak követnie. Ez természetesen még jobban növelte a felállitás amúgy is komoly nehézségeit. Kellő javadalom és személyzet nélkül Szabó Károly csak az állandó személyes utánjárásával érhette el, hogy a múzeumi könyvtár gyarapodása nemcsak lépést tartott az egyetemiével, hanem olykor egy-egy nagyobb hagyatékhoz jutva azt felül is múlta. Azt pedig mai megitélésünk szerint se tarthatjuk csekély eredménynek, hogy az 1890-ben bekövetkezett halálakor már kész volt mindkét gyüjtemény betürendes cédulacimtára, ami jóságban nem állott az akkori nagy könyvtárainké mögött, és az egyetemi könyveknél megkezdődött a szakcimtározás is.

Minthogy nagyobb feladatok végzésére nem volt lehetőség, Szabó Károly évről-évre erősebben hangoztatta, hogy a helyhiány nemcsak a fejlesztését bénitja meg intézetének, hanem a szélesebbkörü használatát is. Főként 1881-től kezdve a Könyvtári Bizottság ülésein, 1888 óta pedig mint az Egyetemi Tanács tagja is , valamint a Múzeum-Egyesület értekezletein, meg a Miniszte-

rium kiküldöttei előtt nem győzte eléggé gyakran hangoztatni, hogy az Egyetem ez elsőrendü intézeténél már létfontosságúvá lett a külön könyvtárépületről való gondoskodás, melyre az állam erkölcsileg kötelezte is magát. És mert az Erdélyi Muzeum Egyesület vezetősége újra számot vetett a valóban válságos állampénzügyi helyzettel is, felajánlotta ez épités előmozditására az egész tőkevagyonának kamatjövedelmét, is Kolozsvár városa pedig egy szép belterületi talkét,,mely az akkori Bel- és Kültorda utcák /utóbb Egyetem- és Petőfi-utcák/sarkán 1050 □öl nagyságu volt. De arra is volt lehetőség, hogy az állam a tervbevett egyetemi Központi Épület melletti nagyobb telket kapja meg, mikor a régi Nemzeti Szinház átköltözhet az épiteni készült új palotájába.

A tervezgetések és a hozzájárulások nem hiányoztak hát, hogy az erdélyi magyarság minél előbb "a kor szinvonalának megfelelő könyvtárpalota" birtokosa lehessen- Ámde a tevékeny Szabó Károly mégse érhette meg javaslatainak valóraválását. Utóda - rövid átmenet után - dr. F e r e n c z i Zoltán /1857-1957/ polgári iskolai igazgató, a magyar irodalomtörténet egyetemi magántanára lett, aki 1891. nyarán vette át az intézet vezetését.

Ekkor azonban már valamennyire javúltak a kilátások a Könyvtár jobb elhelyezésére. Komolyan számítani lehetett arra, hogy az 1892-ben megindúló nagy épitkezés első szakasza után, mely a Központi Épület és a legfontosabb klinikák felállitását vette tervbe, nyomban sor kerül az Egyetemi Könyvtár felépítésére is. Addig pedig - átmenetileg - az új Központi Épület elsőnek elkészülő harmadrészében kaphat olyan helyet, mely sokkal előnyösebb lesz, a régi levéltár szűk, sötét és nedves pár szobájánál.- De az 1895ben e terv szerint valóban sorra került átköltözés, amit Ferenczi Zoltán bonyolitott le, a Karok hasonló helyhiánya miatt a réginél is szükebb térbe vitte át a Könyvtárat.

Tűzbiztonság tekintetében se lett jobb a helyzet, mert közvetlen közelében volt a régi Szinházépület a könnyen felgyúló díszletraktárával. A jóval világosabb de kevés új teremben kétségkivül mutatósabban lehetett felállitani az egyetemi könyvanyagot, de a múzeuminak zöme ismét ládákba került és ezek egymásra halmozva nemcsak a folyosót szükitették el, de a lépcsőházat is, meg nehány alagsori helyiséget. Ilyen körülmények között azok a professzorok, akik a Múzeum-Egyesület régészeti és természetrajzi gyüjteményeit gondozták, az egyesületi javadalom évi felosztásánál arra hivatkozva szoritották kisebb keretbe a könyvtárét, hogy úgy sincs helye a múzeális könyvanyag gyarapitására és felállitására. Érthető hát hogy e rész fejlődése egyre inkább elakadt akkor, midőn a Múzeum-Egyesület a klinikák elhelyezésére legnagyobb ingatlanát, a tizholdas Mikó-kertet is ellenszolgáltatás nélkül adta át az Államnak.

E mellőzésnek személyi okai is voltak. Ferenczi, az uj igazgató már nem volt rendes egyetemi tanár és igy az Egyetemi Tanácsban sem képviselhette intézete érdekeit. Egyébként se volt harcos természetü. Féltette a saját előmenetelét, minek kárára vált volna, ha túlságosan szembehelyezkedik az intézetükért mindent elkövető professzorokkal. És hasonlóan gondolkozott főmunkatársa dr.Gyalui Farkas is, aki újságiróból lett könyvtártisztté, illetve e kettős életpályán mindvégig megmaradt. Mindkettőjük tevékeny tagja voltak az Orient Szabadkőmives-páholynak s ennek köszönhették idekerülésüket is. A többi alkalmazott - mint ekkoriban a legtöbb könyvtárunkban - nem volt diplomás ember, de szívesen haladtak a Szabó Károly által kijelölt uton, hogy a Könyvtár használatát minél több olvasó számára könnyitsék meg.

A múzeális javadalom megcsappanása és a helyhiány olyannyi-

ra visszavetette e második igazgatási korszakban a Könyvtár-rész természetes fejlődését, hogy az egyetemi könyvek gyorsan növekvő kötetszáma a kilencvenes évek végén nemcsak utólérte de el is hagyta a múzeumit, melynek egykori nagyobb belső értékéről is kezdett megfeledkezni a köztudat.

Ferenczi Zoltán az egyetemi javadalom ügyes felhasználásával sok értékes müvet tudott be szerezni, eléggé tervszerüen gondoskodva a hiányok lehető pótlásáról. Sokat javitott az ügymeneten is azzal, hogy a Pesten látott újabb módszereket bevezette. A tanári kar kedvét azzal is szivesen szolgálta, hogy avült szakrendszerbe osztottan ugyan, és nem hibátlan cimközléssel, de elég rövid idő alatt kinyomatta az egyetemi könyvanyag szakcimtárát három kötetben, majd két pótkötettel adott számot a gyarapodásról. /Ezzel végleg el is akadt e tulköltséges és nem tartósértékü vállalkozás!/ Ugyancsak avült elvek szerint szerkesztették meg a Könyvtár szervezeti-ügymeneti szabályzatát, mely a későbbi kedvezőbb időszakokban is gátja lett a fejlesztésnek.

Komolyabb eredményeket hozhattak volna azok a külföldi tanulmányutak, melyekre a várt épitkezés előkészületeként Ferenczi Zoltán 1893-96-ban, majd Gyalui Farkas is 1897-ben, a Miniszterium megbizásából elindulhattak. Minthogy azonban az épités kezdetét egyikük se látta nagyon közelinek, és érdeklődésük a külföldön tulságosan szétágazott, e tanulmányutak nem tulmagy irodalmi eredménye Ferenczi Zoltánnak a mindössze "Modern könyvtárak szervezéséről" cimü kisebb, de hasznos gondolatokat is tartalmazó tanulmánya lett, /1894/, Gyalui viszont csak 1900-ban adta ki a "Külföldi közkönyvtárakról.I.rész" cimü füzetét, melyben az általa meglátogatott nyugati tudományos nagykönyvtárak többjének alaprajzait is közölte.

Hazánkban a nagyobb könyvtáraink közül önálló épülete ezidőben még csak a budapesti Egyetemi Könyvtárnak volt. Ezt 1872-75ben

az egyébként jeles Skalnitzky és Koch épitészek az akkori igazgatási igényekhez mérten terveztek és épitettek meg, aránylag nagy, 712.995 ft = 1.425.850 aranykorona költséggel, de a tér kedvezőtlen kihasználásával s a fejlesztési lehetőségek, sőt a tüzbiztonság kellő figyelembe vétele nélkül. - Ám azóta s főként a század utolsó évtizedében már igen sokhelyt tisztázódtak a könyvtárépités alapelvei-. Ennek eredményeként épültek azok az új paloták, melyek mindenike egy-egy komoly lépést jelentett a legcélszerübb megoldás felé. A szakirodalom is mind többet foglalkozott ennek kérdéseivel, hiazen főleg a strassburgi és a washingtoni nagy könyvtárak épitése oldott meg akkoriban sok nehéz feladatot.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár szempontjából igen szerencsésnek tekinthetjük azt a fordulatot, hogy az igazgatásában ekkor személyi változás történt, Mert bármilyen jeles irodalomtörténetiró és nagyszorgalmu bibliográfus is volt Ferenczi Zoltán, aki Szilágyi Sándor halála után a budapesti Egyetemi könyvtár élére került, a könyvtártervező és a megépitéssel együttjárt nehézségeket szívósan leküzdő képességekkel nem rendelkezett. Hiányzott belőle nemcsak az ehhez szükséges gyakorlati érzék, műszaki érdeklődés, hanem az az erély is, mely a legerősebben síkra mer szállni az intézeti ügyek védelmében. Nem szabad egészen leértékelnünk azt a munkát, amit ő utóbb "A könyvtártan kézikönyve" /1903/ cimü könyvével végzett, mikor a legujabb szakirodalom és főleg A. Graesel kevéssel előbb megjelent terjedelmes kézikönyve alapján adott áttekintést a könyvtárépités akkori szempontjairól, valamint a korábbinál célszerübb könyvtári ügyvitelről. Eredeti elgondolásokat azonban ez amúgyse nagy műben hiában keresünk és azt is elmulasztotta hogy a nagyon szükséges újabb és bővebb kiadásról gondoskodjék. A későbbi igazgatóságai során se tett bizonyságot

- sem a Budapesti Egyetemi Könyvtárnál sem a Tudományos Akadémiánál - hogy hajlama lett volna a magasabbszintü épitő-tervező, valamint szervező munkához. - Ugyanezt kell megállapitanunk a távozásakor őt egy félévig helyettesítő Gyalui Farkasról is, ki megfelelő összeköttetései alapján nagy reményt füzött az igazgatói álláshoz, noha első sorban újságiró volt Ferenczi mellett és mindvégig ez maradt a főfoglalkozása. - Igy mikor a Miniszter pályázatot hirdetett a kolozsvári igazgatóságra, a többi jelentkezőnél hasonlithatatlanul nagyobb szakképzettségü könyvtárosra dr. Erdélyi Pálra, kinek neve külföldön is előnyösen volt már ismert, személyes tapasztalatai alapján is szerencsésen gondolt.

Ritkán fordul elő, hogy egy vezetőhelyre annyira odaillő egyéniség kerüljön, mint ebben az esetben. Erdélyi Pál, ki 1886 óta volt első könyvtárunk. az Orsz.Széchényi-Könyvtár munkatársa, majd 1893 óta az itteni kézirattár vezetője, az ott szerzett szakképzettségét több külföldi tanulmányutján is alaposan bővitette. Olyannyira, hogy 1897-ben a londoni legnagyobb könyvtár: a British Museum Library is - melyben szintén hosszabb időt töltött - osztályvezetői állásra kivánta volna megnyerni. A vérbéli könyvtárosi hajlam mellett a kiváló irodalomtörténetirói is megnyilatkozott benne. Mindkét tekintetben sokat örökölt korán elhúnyt tudós apja, Erdélyi János szellemi képességeiből, ki mint sárospataki professzor az ottani főiskolai könyvtár vezetője is volt.

Erdélyi Pál nemzeti muzeumi munkakörében igen éles szemmel figyelte meg mind azokat a fejleményeket, amik nyolc évtized alatt oly hatalmasértékü könyvanyagot gyüjtöttek össze a magyar müveltség és tudomány hasznára. De nem kerülhették el figyelmét azok az igen nagy hibák sem, amik a korszerü fejlődést egyre jobban megbénitották. A növekvő helyszüke miatt, valamint az elégtelen javadalommal és személyzettel, szó se lehetett arról, hogy az első könyvtá-

runk az alapitók szándékaihoz mérten betölthesse az évről-évre nagyobb feladatát. Látta, hogy a Nemzeti Múzeumból önállósuló Iparmüvészeti Múzeum, majd meg a Szépmüvészeti Múzeum vezetőik céltudatos munkájának eredményeként miként jutnak minden tekintetben méltó és a fejlődést biztositó elhelyezéshez, mig a főépületben maradó tárak egymást akadályozzák a kibontakozásban. A Könyvtár szempontjából ő is azt tartotta helyesnek, hogy az Ezredévi Kiállitás igen nagsikerü történelmi épületcsoportját, mi a közönségtől a Vajdahúnyadvár elnevezést kapta, épitsék fel újra tartós és nemes anyagból és ennek sokstilusu csarnokaiban állittassék fel a Történelmi-tár. Igy a felszabadult helyét úgy foglalhatja el majd a Könyvtár, hogy legalább ötven évi fejlődését mi se akadályozza. A külföldi tanulmányútjain szerzett tapasztalatok sokban segitették, hogy ennek eszmei programmját magában kialakitsa. A Nemzeti Múzeum vezetője, valamint a Könyvtár és a Történelmi-tár vezetői azonban nem érezték át e megoldás fontosságát és időszerü voltát. Igy szalasztották el annak legjobb és azóta se ismétlődött alkalmát. Majd azt is, hogy a Könyvtár a felajánlott többféle lehetőség egyikének nyomán önálló épülethez juthasson. ~~Sőt~~ Azt sem akadályozták meg, hogy az emiatt elkedvetlenedő Erdélyi Pált - a nagyon kevés igazi könyvtárosuk legjelesebbjét - elveszitsék. Sőt e mulasztás a budapesti Egyetemi Könyvtárral kapcsolatban is megismétlődött. Mert az elhalt Szilágyi Sándor, aki jól ismerte az Erdélyi szaktudását és szivós munkaerejét, a saját utódjának kivánta őt látni - hogy végre igazi könyvtáros vegye át intézetének irányitását.

Az itt emlitett hátrányos körülmények mellett azonban több más is elvette az Erdélyi Pál kedvét attól, hogy megmaradjon a Nemzeti Múzeum státusában. Első sorban azok az események háborították fel a mindig nagyon erős igazságszeretetét, melyek az 1899-92.években

a Könyvtárból titokzatos módon eltünt könyvritkaságok miatt előbb vizsgálatot, majd oly itéletet eredményeztek amely - mint évek mulva mely jobban kitünt - a kézirattár vezetőjének és a Könyvtár igazgatójának /Csontosi Jánosnak meg Mailáth Bélának/ igazságtalan és méltánytalan elmozditására vezettek. Kolozsvárra ezek után akkor kezdett jobban vágyni, mikor megismerte azokat a kimagasló feladatokat, amik a kinevezendő igazgatóra egyfelöl a megépitendő uj könyvtárépület, másfelöl pedig az Erdélyi Muzeum-Egyesület körében várnak, s ami a kettős könyvtárnál a gyökeres átszervezést, a Muzeum-Egyesületnél pedig a fokozott műveltségterjesztő munkát kivánta meg. Azt is jól tudta, hogy a vállalandó feladatoknál nagy mértékben számithat majd a Miniszterium teljes támogatására, hiszen Wlassits miniszter nagyszabásu és országos könyvtárfejlesztő politikájának éppúgy tanácsadója volt, mint a Miniszterium müvészeti ügyosztályának a népmüvészetünk védelmére meginditott szép kezdeményezéseknek.

/Lásd ez ügyre vonatkozólag: Sebestyén Gyula: Bizalmas okmány. Kézirat gyanánt. Bpest, 1921/ cimü és a M. Tud. Akadémia tagjaihoz eljuttatott röpiratát. Valamint Supka Géza "Igazságot Csontosi Jánosnak" cimü cikkét. a Literatura 1932. évfolyamában./

Mikor Erdélyi Pál kolozsvári munkakörét 1900. szeptember elsején átvette, már az ezt megelőző látogatása során szerzett tapasztalataiból is jól látta, hogy külső és belső okok miatt egyaránt igen bonyolult feladatot kell megoldania. Az előbbit azzal jellemezhetem, hogy Szabó Károly, a professzor-igazgató halála óta a tanári kar mindjobban csak másodrendünek tekintették az Egyetem ez elsőrendü tudományos intézetét, melynek evoltát a szervezeti szabályzat hangsúlyozza ugyan, de kellőleg alá nem támasztja. Ennek hátrányai úgy az elhelyezés, mint a javadalmazás és a személyzeti létszám megfelelő megállapitása terén mutatkoztak, s amiket némileg megnövelt az is, hogy elsősorban könyvtártudományi Képzettségű szakembereink alig voltak abban az időben, kik irodalmi munkásságukkal éppugy bebizonyithatták volna törekvéseik felsőrendüségét, mint az egyetemi tanszékekkel megtámasztott más tudományszakok. A könyvtárban szolgáló diplomások a státus szük volta miatt többnyire átmenetinek tekinthették könyvtári szolgálatukat még a Nemzeti Muzeumban is, addig mig kedvükre való főiskolai, vagy középiskolai tanári álláshoz nem juthatnak.

Erdélyi Pál azonban egyelőre csak a nyomasztó helyhiányon és az ügymeneti hibák lassu kiküszöbölésén segithetett. És mivel a Központi Épületben kapott pár terem mellé csak egy továbbit lehetett csatolni, kinn a városban bérelt olyan tágasabb teret, melybe a végleges elhelyezés állandó szemmeltartásával a gyüjtemény

többféle anyagát szétválasztani, és az egységesen korszerübb feldolgozásra előkésziteni lehetett. Mivel eközben teljesen új módszert vezetett be, s erre csak fokozatosan tanithatta a nem eléggé gyakorlott munkatársakat - s eközben zavartalanul kellett folytatni a közönségszolgálatot és a gyarapitást is, feladatát etekintetben se mondhatjuk könnyünek. Mint a magyar irodalomtörténet első századainak előbb magántanára, majd c-rk.professzora továbbra se hagyta félben ezirányu oktató és irodalmi munkásságát, ami még inkább megnövekedett, mikor szorosabban kapcsolódott az Erdélyi Muzeum-Egyesület átszervezésébe, melynek nemsokára ügyvezető főtitkára is lett. Ez újabb megbizatása sok tekintetben hatott közre abban, hogy a Könyvtár múzeumi részét jobban megismerje a közonség és gyarapitását úgy a könyvekkel, mint a levéltárakkal megnövelje.

Mivel a meggyorsult gyarapodás még égetőbbé tette az épitkezés problémáját, és Erdélyi a Miniszteriumban kellő hangot tudott adni az Egyetem ezirányu felterjesztéseinek, Wlassits Gyula miniszter az 1902.évi kolozsvári látogatása során személyesen győződött meg a helyzet tarthatatlanságáról. Elrendelte, hogy az Egyetem és a Múzeum-Egyesület közös könyvtárépülete az 1902-ben kezdődő második épitési szakasz elején épüljön fel. Ecélra az 1903-évi állami költségvetésben - első részletként - 400.000 K. fedezetet állittatott be.

Bár ezt az összeget az időközben újra megnehezült országos gondok egyelőre a felére csökkentették, mégis elég volt arra, hogy nyomban lefoglalják vele azt a hatalmas saroktelket az egyetemi Központi Épület és a klinikák közti legjobb helyen, amit Erdélyi Pál már előzőleg nagy hozzáértéssel kiszemelt és ki is alkodott. Több mint hatszorosa volt ez annak a másiknak, mit - mint emlitettem - a város ajánlott fel korábban könyvtári célra. Egyidejüleg megbizást kapott arra is, hogy a "Tervezési programmot" elkészitse.

melynek a pályázat kiirását meg kellett előznie.

Erre való tekintettel Erdélyi Pál újra meglátogatta külföldön a korábbi útjain legcélszerübben itélt nagy tudományos könyvtárakat. Első sorban a strassburgit és a bázelit, de több olyan mást is, amit nem ismert még. A sok helyen gyüjtött tapasztalatok érlelték ki e Programm részleteit, melyek minden tekintetben pontosan irták elő a létesitendő kettős könyvtár térszükségletét, valamint az elhelyezésre, a fejlesztésre, a feldolgozásra, a használat igényeire, vonatkozó igényeket. Hangsúlyozta, hogy ez új épület nemesen egyszerü legyen ugyan, de már külsejével is jelezze rendeltetését. Juttasson teret mindennek, anélkül, hogy helypazarló lenne. Végül a pályázókra bizta annak eldöntését, hogy e kb 6000 □öles saroktelken az épületet a Szent György-térre merőleges tengellyel, vagy a sarokra átlósan állóan kivánják-e megtervezni. Az előbbinél a strassburgi, az utóbbinál pedig a bázeli uj egyetemi könyvtárak nyujthattak némi példát.

Mivel e Tervezési Programm gondos megszerkesztésében nem szorult se javitásra, se kiegészitésre, a Miniszterium ennek alapján rövidesen ki is irta a pályázatot. És pedig nyilt formában, mely a jeligés zártnál több tekintetben előnyösebbnek bizonyúlt. Majd kijelölte a héttagu bírálóbizottságot is, melynek tagjai az egyetemi ügyosztály főnökének /Tóth Lajos/ elnöklésével három jeles müegyetemi épitésztanár /Hauszmann Alajos, Pecz Samu és Alpár Ignác/, a két egyetemi könyvtár igazgatója /Ferenczi Zoltán és Erdélyi Pál/, végül a Kolozsvári Egyetem akkori rectora /Apáthy István/ voltak. Figyelemreméltó, hogy a pályázaton csak magyar állampolgárok vehettek részt, azonban az épitészeken kivül könyvtárosok is. - Pályadijként jelentős összegek lettek kitüzve: 3500, 2000 és 1500 aranykorona, melyek ma kb 70.000, 40.000, 30.000 forintnak felelnének meg. Utalás történt arra vonatkozóan is, hogy

a három díjazandó mű mellett a Miniszter megvásárolja a legjobbnak vélt más müveket is.

A Tervezési Programm az épület főrészét kétemeletesnek, a hozzákapcsolódó könyvraktárt pedig nyolc-kilencszintesnek irta elő. A helyszinrajzot 1/500, a szintek alaprajzait 1/200, a metszetek és a homlokzat terveit pedig 1/100 arányban kivánta. Részletes kimutatást igényelt a tervezések légköbméter-számitásáról; megjegyezvén, hogy ezeket /a pincetalajtól a főpárkányélig/ az összehasonlithatás érdekében 20% koronával irányozza elő. - Megszabta azt is, hogy az épület külső falai milyen távolságban maradjanak a telekhatároktól.

A belső térigényt következőképen állapitotta meg:

1/ Hivatalos-helyiségek: összesen 920 □m. /Ebben az igazgatóság és ülésterem: 180, a feldolgozási szolgálat tere: 200, a levéltár és irattár: 120, a csomagolószoba és ládaraktár: 320, valamint a könyvkötőmühely: 100 □m/

2/ Közönség-helyiségek: 1.370 □m, nem számitva itt az előcsarnok, a folyosók, lépcsőházak és kisebb mellékhelyiségeket. /Egy nagy és három kisebb olvasóterem: 540, népkönyvtári terem:400, kiállitási-terem: 210, előadási-terem: 120, valamint étkező, dohányzó stb.: 100 □m/

3/ Gyüjtemény-raktárak. a/ Főrepozitórium 500.000 kötetre méretezve. /2.5 m felemelet magassággal állványtengelytávolsággal, kézzel elérhető magasságu felső polcsorokkal. Az állványok függőleges sikján □m-ként legfeljebb 80 kötetet számitva./

4/ Különgyüjtemények-helyiségei: összesen 1170 □m-./Ebből a hirlaptár 180, az ősnyomtatványok és régi ritka más müvek 90, a díszmüvek 130, a kézirattár 130, a térképtár 100, a levéltár260 és a kapcsolatos más helyiségek 280 □m/

5/ Lakások és házkezelési-helyiségek: kb 1.500 □m. /Lakás az

igazgató és helyettese, valamint a kapus, gépész, könyvkötő és hátom altiszt számára. Fütőház, anyagraktárak, asztalos- és lakatosműhelyek./

Mivel a 3. tételben jelzett főrepozitórium padlóigénye az előírás arányában kb 5.000 □m, ilykép a programmban megkivánt helyiségek összesen kb 10.000 □m padlótérrel voltak megtervezendők-

Az új könyvtár fejlődésképességét a tekintélyes nagyságu telken kivül az is biztosithatta, hogy a szomszédos kisházas másikra az Egyetem szintén opciót biztositott.

+

A tervezéssel kapcsolatos irányelveket Erdélyi Pál egyidejüleg részletesebben is megvilágitotta "A modern könyvtárépités alapja" cimü előadásában, mely 1904. október 29-én a Muzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének Temesvárott tartott közgyülésén hangzott el. E tanulmánya olyan elveket hangoztat, amelyek ma sem vesztették el az időszerüségüket - akkoriban pedig nálunk éppen úttörő jelentőségüeknek számithattak. Hadd idézzem ebből nehány fontosabb megállapitását.

"A nagy könyvtárak épitésére vonatkozó általános mérték nincs. Csak a részletekben érvényesülhetnek esetleges normaszabványok. Minden nagy könyvtárnak az egyéni igényeihez mérten kell felépülnie. A könyvtárépület is eszköze a könyvtárosnak, mely arra szolgál, hogy vele az intézménye céljait minél kielégitőbben szolgálhassa...Egy elmaradott könyvtár az épitésnek minden vivmányával ellátott palotában is ósdi maradhat. Viszont avatag falak közt is lüktethet élénk és nagyhatásu könyvtári élet...

A könyvtárnok, aki a maga intézetének eszközeit, közönségét és rendeltetését ismeri és mérlegeli, az igazi és k i z á r ó l a g o s tervező. Az épitész, aki a munkát felvállalja, a végrehajtó... A könyvtárnoknak kell az épitési programmot elkészitenie és az épitésznek kell aszerint az épületet megépitenie...A fele-

lősség a tervért a könyvtárnokot, az épületért az épitészt illesse... De nem kell azt hinni, hogy ez a feladat nem kiván az épitésztől is congenialitást... Neki kell éreznie, hogy az épitési elemek hogyan kapcsolódnak, hogyan szolgálják a könyvtár minden igényét: a közönség, a könyv és a kezelés kivánalmait. A könyvtár ma e három hatalom szolgája. A legnagyobb úr a könyv, a legkövetelőbb a közönség, a legkényesebb a kezelés. A területi- és határvillongásokat a könyvtárnok ismeri legjobban - de az épitész egyenlítheti ki a legszerencsésebben...

Milyen hát a modern könyvtárépület? - Első, hogy csak könyvtár legyen benne... Mert minden, ami nem könyvtári, csak gátolja a könyvtári elvek érvényesülését. - A második, hogy alkalmazkodjék a maga gyüjteményéhez... Mint d e m o k r a t i k u s intézmény legyen mindig az őse magának: egyéni és a saját céljait szolgáló. - A harmadik, hogy a modern szolgálatra mindenben képesitve legyen. ... Ezer kivánság vagy követelés kielégitése foglalják el naponta területét. Mindennek közmegelégedésre kell történnie, különben ezerféle szemrehányás és észrevétel éri a könyvtárat...

Az épitkezés súlya az olvasótermekre essék, mert a modern könyvtár életében ez a legjelentékenyebb szerv... De ezek decentralizációja nemsokára el fog következni. A gyüjtemények maguk adnak utasitást arra, hogy használatuk hogyan leggyümölcsözőbb a látogatóra, hogyan legbiztosabb a kiszolgálás és az ellenőrzés. Hirlapot, vagy levéltári anyagot egy helyen, ugyanolyan kezelési eljárás mellett használatra kiadni szinte lehetetlen...

A könyvraktár épitési törvénye a tűz- és más károk elleni feltétlen biztonság... A hivatalos helyiségeké viszont, hogy egymásból folyjanak. A könyv amint bejön, egyenesen járja meg az útját bennük... E három épületrésznek mind külön önállósága és sajátossága van... Az uj könyvtári épület tipusa véleményem szerint az

lesz, amelyik a részek önállósitása mellett az egészbe harmóniát tud adni..." +

+

Bár a pályadijak - mint emlitettem - nem voltak csekélyek, a tervezőket nem kevésbbé vonzhatta e feladatnak érdekes és szokatlan volta. És hogy kivétel nélkül értékes tervezések érkeztek be, annak főoka abban rejlett, hogy a könyvtárépités már igen értékes külföldi sikereket ért el, melyekről egyre több ismertetés jelent meg.

Az előírt időre kilenc pályamü érkezett be. Ezek ötjét kétkét épitész közösen készitette. Nehányuk - megvalósitás esetén - különösen szép alkotással gazdagitották volna, a városnak is diszére, az egyetemi orvoskari épületek itt kezdődő csoportját.

Minthogy a megvásárolt telek egyik oldala térre, a másik pedig az erre egyenesen kifutó s elég széles Mikó-utcára nyílt, főhomlokzatát egyformán lehetett ezek irányában kiképezni. Illetve - saroktelekről lévén szó - a sarokra tervezni a főbejáratot. A tervezők közül öt ez utóbbi megoldást választotta.

Kiszámitott költségeik határértékei elég távol estek egymástól, amennyiben 1.166.370 és 2.160.995 K. közt mozogtak. Ötjük azonban a Tervezési Programm pontjaihoz jobban ragaszkodva, eléggé egyforma számot adott: 1.300.900 és 1.522.100 K közt. Mivel a légköbméterek alapköltsége az előirásnak megfelelően mindeniknél 20 K volt, e költségszámitások egyben a beépitendő tér egymásközti arányát is feltüntethették!

A birálóbizottság gondosan tanulmányozta mindenik pályamüvet. Végül úgy döntött, hogy "a pályatervek egyikét se tartja olyannak, hogy az módositás és átdolgozás nélkül kivitelre alkalmas

+ Megjelent a Müzeumok és Könyvtárak Orsz.Tanácsának 1904/5.évi jelentésében, illetve ennek különnyomatában.

lenne. Azért a pályadíjakat - a kiírás értelmében - a három viszonylag legjobb terv benyújtóinak" kérte kiadni, két további tervet pedig megvételre ajánlott.

Ennek megfelelően az Orth Ambrus és Somló Emil közös terve kapta az első dijat. A Korb Flóris és Giergl Kálmáné a másodikat, a Sebestyén Arthuré pedig a harmadikat. Ezenkivül megvásárolták Villányi János és Hajós Alfréd közös, valamint Láng Adolf egyéni tervét. - Bár ilykép a további három /Kesselbauer Ágost, Komor Marcel - Jakab Dezső, és Bobula János/ tervei dijazás nélkül maradtak, ezek is nagyon megérdemlik, hogy ez alkalommal is vizsgálat alá vegyük őket. + /Lásd a melléklet számozott fényképeit./

+

Előbb a négyzetes alaprajzu négy tervvel kivánok foglalkozni, melyek példaképe több tekintetben a strassburgi Egyetemi és Tartományi Könyvtár jólsikerült palotája volt - a jelzett költségek sorrendjében.

1/ Kesselbauer Ágost pályaterve volt a külsejében legszebb és legmonumentálisabb - ezért a legköltségesebb épületterv. /2.160.995 K/ A kb 120x100 m alapterületét hat kis belső udvar kivételével teljesen beépiti. Főbejárata tömbjének keskenyebb oldalán a Mikó-utcára nyilik. Homlokzata olasz-reneszánsz, igen finom, sokablakosan könnyed, a tetőzetet szegő balusztersorral és szobrokkal díszitve. A hasonlóan pompás előcsarnokból nyiló nagy lépcsőház az üvegtetején kap megvilágitást. A repozitóriális rész úgy simúl a főtömbhöz, hogy kezdetben csak félig épüljön ki, s ha évek múlva erre szükség lesz, kb egymillió kötet befogadására válik alkalmassá. - A bizottság e szép tervet azért nem méltányolta eléggé, mert túlköltségesnek itélte. /Kb 80 %-kal került volna többe a legol- (1-3.kép

+ Lásd: "A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár épitésének tervpályázata" c. hosszabb és képes ismertetést - /Magyar Pályázatok, 1904/5. 9.sz/

csóbb pályamünél./ Kifogásolták, hogy a helyiségek csoportosítása nem a legszerencsésebb, az olvasótermek beosztása másodrendü, a repozitóriumé pedig széttagolt./

2/ Orth Ambrus és Somló Emil első dijat nyert pályaterve az (4-9.)
1.522.100 K. költségelőirányzatával e csoportban a második helyen áll. Telekfelhasználása hasonlít az előbbiéhez. Az észak-déli irányu előcsarnok és főlépcsőház köré elől a különgyüjteménytermek és feldolgozási szobák, északon pedig a repozitórium csoportosúlnak. A négy udvara tágasabb az előbbi tervinél, emiatt kisebb a légköbméterek száma s így a költség is! Főhomlokzatát oszlopsor és szobrok diszitik, de az összhatásában mégis inkább banképülethez, mint könyvtárhoz illő. Ablaka is jóval kevesebb. Nagyolvasóterme túlmagas /11 m/ és a jobb helyet kapott népkönyvtári fölé az I.emeletre került- Alapterülete 234 □m, kelet-nyugati megvilágitásu és 80 olvasónak ád helyet. A mintegy 150 □m nagyságu előadóterem szintén az I.emeletre került, a főbejárat fölötti főhelyre.

3/ Lechner Jenő és Varga László pályaterve 1.388.200 K. költ- (10-11)
séggel számit. Főhelyiségeit fekvőtéglány alakban két nagy udvar köré csoportosítja. A homlokzat kiképzése hármastagoltsága ellenére túlszegényes és kevésablaku. A helyiségbeosztás nem vet eléggé számot a könyvtári igényekkel.

4/ Sebestyén Arthur a III.dijat kapta. Az 1.300.900 k.költsé- (12-14)
gü terv az előbbinél sikerültebb homlokzatkiképzésü. Ugyes alaprajzi beosztása az udvarokat keleten és nyugaton beugrásokkal pótolja. Légtere viszont kisebb a kelleténél és az előbbiénél. Az olvasóterme hatásosan kigondolt és jól megvilágitott köralaku, de csak 58 olvasóhelye van.

Szerencsésebb megoldásuak azok a tervek, melyek az észak-déli főtengely helyett ferdeátlósan kivánták a telket beépiteni. Ez

öt terv közül legköltségesebb a

5/ Komor Marcel és Jakab Dezső 1.360.240 K. számitásu pályaterve. Ez ügyesen rendezi helyiségeit az előnyös három csoportba s a főolvasótermeket az átlóvonalban teszi a földszintre, jól megvilágitottan. Kedvező a repozitórium elhelyezése is, de az előirástól eltekintve túlközel megy a telekhatárokhoz. A homlokzati kiképzése túlságosan idegenszerü és nem is szép. (15-18)

6/ Bobula János 1.313.127 K-ás pályatervének alaprajzi megoldása némileg hasonlit az előbbihez, de még kevésbbé sikerült. A telekigénybevétel aránytalan, és emiatt a tüzbiztonsága se elég. Főlépcsőháza művészien megoldott, de helypazarló. (19-20)

7/ Láng Adolf pályaterve /1.235.400 K/ azért került megvásárlásra, mert bár a helyiségbeosztása és a homlokzati kiképzés nem mondható szerencsésnek, a többieknél jobban betartotta az előirás pontjait és lényegesen megnövelte a tüzbiztonságot azzal, hogy az alső szinten nyitott átjárásokkal az udvarokat minden oldalról bejárhatóvá tette. Annál nagyobb hibája, hogy az épület középtengelyébe az olvasótermek helyett a repozitóriumot helyezte- (21-23)

8/ Villányi János és Hajós Alfréd pályaterve /1.198.990 K/ mit a Miniszterium szintén megvásárolt, az olcsóbb voltát a beépitendő légköbméterek csökkentésével érte el. Alaprajzi kiképzése a jobbak közé tartozik, az összetartozó helyiségek azonban nem csoportosulnak eléggé kedvezően és a homlokzatkiképzés se csinos. (24-27)

Az épitési költségszámitás sorrendjében utolsónak kell emlitenünk a második dijjal kitüntetett

9/ Korb Flóris és Giergl Kálmán közös munkatervét. Ez számot vetett azzal, hogy a birálók többnyire a legolcsóbb megoldást kénytelenek választani - így mindössze 1.166.366 K költségvetést mutatott ki- De itt-ott azáltal, hogy az előirányzott helyiségtereket némileg szükitette. Komoly érdemei miatt azonban valóban megérdemelte a második helyezést. Az épületet a telken szerencsé- (28-33)

sen helyezi el, jól választja szét három főrészét és termeit igen ügyesen csoportosítja. Bár a homlokzatkiképzése túlcifra és az előcsarnok-lépcsőház helypazarló, az első helyen díjazottnál - nézetem szerint - a feladatot jobban oldotta meg.

Erdélyi Pál is meg lehetett elégedve a jól előkészitett tervpályázat eredményeivel. Csak azt sajnálta utóbb, hogy a Programmból kimaradt az épület külsejét illetően az a jogos igény, hogy a tervezők igyekezzenk némileg követni a régi erdélyi épületek legjobbjainak stílusát. Így példamutatója is legyen a későbbi hasonlócélu épitkezésnek, minél magyarosabb külsővel.

+

Minthogy a Bíráló-Bizottság - mint emlitettem - a pályaművek egyikét se itélte minden változtatás nélkül kivitelezhetőnek, az az elgondolása vált határozattá, hogy a három legjobbnak itélteket fejlessze ki célszerübbé a három dijazott épitész - és pedig most már könyvtárosok irányitása mellett. Ettől a megoldástól azonban ezek többje annál inkább vonakodott, mert időközben kitűnt, hogy pénzügyi okokból az épitési fedezetet a Miniszterium kénytelen volt 10 %-al csökkenteni. Emiatt a Miniszter az e feltételt is vállaló II.dijat nyert és valójában legjobb terv szerzőire: Korb Flóris és Giergl /később Györgyi/ Kálmán épitészekre bizta az uj tervezést, olyként hogy abban kellő része legyen Erdélyi Pál könyvtárigazgatónak is.

Györgyi Kálmán más elfoglaltsága miatt azonban nem vállalhatott részt a tervezés e második szakaszában - melynek az lett a főérdekessége, hogy ennek során az alapterv lényegesen megváltozott! - Korb Flóris, a kiváló képességü és izlésü müegyetemi tanár, kivel 1928-32-ben a Debreceni Egyetemi Könyvtár tervezésénél éppigy együttdolgozhattam, többször említette munkánk közben, hogy ez alkalmukkal valóban Erdélyi Pál volt az irányitó.

Joggal lehet tehát a kivitelre került tervet Erdélyi-Korb félének nevezni. Erdélyi Pál azonban tulzott szerénységével sohase hangoztatta azt az érdemét, mit e munkát ismerők amugyis jól tudtak s amiért később minden joggal tekintetben részesült magas kitüntetésben.

Később - az emlitendő egyéni okokból - a kelleténél többször esett szó arról, hogy a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár a Bázelinek elvén épült. Hogy ez nincs igy, azt bárki megállapithatja, ha e kettő alaprajzait, vagy külsejük képét összehasonlitja. Ez 1896-ban elkészült és több tekintetben jeles épületet Erdélyi Pál 1897 (34-37) májusában látogatta meg, mikor londoni kiküldetéséről Svájcon át jött haza. Később is megfordult benne. De jól látta hibáit is. Azt, hogy bár az olvasótermek a földszinten az átlós épülettengely vonalába esnek, fölöslegesen épültek össze úgy az igazgatási helyiségekkel, mint a repozitóriummal. Ez utóbbinak tömbje ugyanis olyként szorul a főépülethez, hogy nincs meg a kellő elszigeteltsége és mivel ablakbeosztásai ~~is~~ eltérők, már kezdetben is rontotta az épület külső képét. /Még kedvezőtlenebb lett ez a helyzet később, mikor a repozitóriumot tovább kellett épiteni. Erdélyi találó véleménye szerint, alaprajzában igy egy hosszúszáru pipához hasonlitott./ - A kolozsvárinál kisebb , olvasótermei /34+16 hellyel/ úgy simulnak a szomszédos helyiségekhez, hogy csak a nagyobbiknak van kellő magas-felső világitása, a kisebbet, valamint a cimtártermet, a tetőn át világitják, a havas hónapokban eléggé kedvezőtlenül. Csak abban kedvesebb ez épület hatása, hogy belső ablakai egy szép nagy kertre nyilnak.

A közös új terv hamarosan elkészült, bár Erdélyi és Korb számitásait ugyancsak megnehezitette, hogy mikor a távolibb célok szemmeltartásával az épület belső terét egyre inkább megnövelni kivánják, a végül is egymillió koronára leszükitett fedezethez kell

igazodniok. - De hamarosan más nehézségek is mutatkoztak.

1904. szeptemberében az Egyetemet meglátogató Berzeviczy Albert miniszter még utalt arra, hogy az új és a Bírálóbizottság által teljes elismeréssel elfogadott terv alapján rövidesen megindúlhat az épitkezés. A közbejött újabb politikai bajok miatt azonban ez tovább is késett. Emiatt 1905. szeptemberében, az egyetemi új tanév elején, a rectori beszéd hangja újra bánkódó: "Fájdalommal és a legnagyobb aggodalmaktól eltelten látjuk, hogy ama reményeink, melyeket oly közel láttunk a megvalósuláshoz, az általános helyzet szirtjein egyelőre hajótörést szenvedtek."

Érthető, hogy a dolgok ily fordulása első sorban az Erdélyi Pál érzékeny lelkére nehezedett, kit amúgy is nagyon fájdalmasan sujtott fiatal feleségének váratlan halála, ugyanez időben. Most is mint máskor a fokozottabb munkában kereste vigasztalását. A könyvtár ügymenetének szervezését egyre erősebb alapokra helyezte, rendszeresen folytatta egyetemi előadásait és irodalomtörténeti dolgozatait. A helyzet azonban rövidesen javúlt. A politikai felhők oszladoztak. És az uj koaliciós kormány kultuszminisztere, Apponyi Albert gróf, erős kézzel fogott a félbeszakadt tárcaügyek rendezéséhez. 1906. májusában Tóth Lajos miniszteri tanácsos, az egyetemi ügyosztály főnökének elnöklésével kijelölte az Épitésügyi Bizottságot. Ez újra átvizsgálta a feladat részleteit s minthogy annak fontosságát kedvezőbben mérlegelték, a némileg felemelt fedezet terhére a Miniszterium árajánlatokat kért az épitési vállalkozóktól.

Könyvtártörténetünk szempontjából igen érdekes e Bizottság jegyzőkönyveinek sorozata, melyek egy példányát Erdélyi Pál ismert gondosságával megőrizte az utókor számára. Már azért is, mert jól jellemzik azt a szívós munkát, amit ő e fórumon is mindvégig kifejtett, hogy e Könyvtár a nagy takarékosság mellett is minél tökéletesebb lehessen, és hogy egyes fedezeti összegek áttolásá-

sával a berendezést lehessen a lehető legjobbá tenni. Ennek érdekében mondott le az igazgatói és más lakások épittetéséről, számitván arra, hogy ezek utólag is pótolhatók.

Az 1906.junius 15-én tartott első bizottsági ülés javaslata alapján Reményik Károly kolozsvári épitész /költőnk apja/ kapta meg a kiviteli megbizatást; tekintettel arra, hogy a Központi Épület épitése során is a legjobb munkát végezte. A nyár derekán megindúlt alapozás után zavartalanul folyt falazás. 1907 január 26-án a Bizottság örömmel vette tudomásul, hogy elérték a földszinti padlóvonalat. Ugyanez év őszének végén már tető alatt volt az épület. Erdélyinek épités közben mindenen rajta volt a szeme. Kiváló gyakorlati érzékével jól tudta, hogy mikor és hol kell a dolgoknak utánanézni. Nem restelte a fáradságot hogy hibás lábával felmásszon az épitési állványokon a falazás és szerelés munkahelyeiig. Nemcsak a munka jóságának ellenőrzésére, de azért is, hogy hol és mit lehetne még takarékosabban megoldani. Ugyanily gondosságot fejtett ki a berendezés minden részletében, mely a tervezettnél kevéssel több időt igényelt. A bizottsági üléseken harcolta ki, hogy a repozitórium az előirányzott fa ablakszerkezet helyett teljesen tűzbiztos de drágább vasszerkezetüt kapjon, A fűtőberendezés az akkori legmodernebb kazánokkal szereltessék fel, a könyvkötészetbe korszerü gépek sora vásároltassék, a levéltári termekbe acélfiókok másfélezre jusson stb. És nagyon bántotta, mikor a meglévő fedezet terhére végül nem sikerűlt megvásárolni a telket kiegészitő szomszédos sávot a birtokos késedelmeskedése miatt, meg hogy elhagyták a házinyomda felszerelését, melynek oly nagy szükségét látta. - És közben irányította az átköltözés nagy munkáját.

1908. junius végén zárta be használati forgalmát az Egyetemi Könyvtár szűk régi helyiségében. Julius elsején megindúlt a költözködés a legpontosabb menetrend betartással az uj raktárépületbe, ahol egészen uj felállitást és beszámozást kapott. 1909.január

15-én már helyén volt a gyüjtemény, melynek csak nyomtatvány-osztályi része 9.250 polc métert foglalt el. Ugyanakkor adták át a régi helyiségeket az arra már régóta várakozó egyetemi Növénytani Intézetnek.-Két héttel később megnyílt az egyetemi hallgatóság számára a 120 személyes nagy olvasóterem, az előző évek szivós munkájával újrakészült kartoték-cimtárból választhatták ki a szükséges müveket! - Ugyanilyen lendülettel folyt tovább a különgyüjtemények felállitása is, ezek termeiben. És május 18-án Apponyi miniszter ünnepélyesen avatta fel Erdély uj nagy magyar Könyvesházát, melyben a könyvtár gazdagságát addig ismerők is meglepve tekinthettek körül.

Érdemes lenne nyomról-nyomra tabulmányozni azt a munkát, amit a fentiekben egyszerüen átköltözésnek neveztem. Gyökeres új feldolgozást jelentette ez a beköltözésig már több mint kétszázezer müre növekedett könyvanyagnak, igen kis létszámu személyzettel. melynek egy részét az újszerü munkára az igazgatónak külön fáradsággal kellett betanitania. És hogy az előkészités és végrehajtás ilyen hibátlanul folyhatott le, az csak úgy történhetett, hogy a könyvtárosok ez idő alatt szabadságidejüket se vették ki, és a költségek csökkentésére különmunkadijat se fogadtak el. Erdélyi Pál maga adott erre jó példát. mikor a tervezésért őt joggal megillető dijazást is elhárította magától!

Négy nappal az ünnepélyes megnyitás előtt tartotta meg az Épitési Bizottság az utolsó ülését, melynek során az uj épületben, már a zárszámadás összegezésére került sor, a következőképen:

A /felemelt/ hitelkeret	2.100.000 K ..f
A költségek végösszege	1.975.413 K 14f
Fedezetmaradvány	124.586 K 86f

A költségek következőképen alakultak 1909 végéig:

Telekvételár és átiratás	442.193 K ..f
Tervpályázati kiadások	10.177 K ..f
Adminisztrativ kiadások	41.467 K 89f
Épitési költségek	1.087.134 K 77f
Berendezési és beszerzési költségek . .	394.440 K 48f
Összesen . .	1.975.413 K 14 f

Hogy a fentiekben részletezett épitési költségnek a telekáron felüli 1.533.220 K értéke mekkora volt, azt bizonyára amaz összehasonlitásból itélhetjük meg legjobban, hogy kevéssel előbb a kolozsvári három legnagyobb klinika /Belgyógyászat, Sebészet, Nőgyógyászat/ külön nagy épületeinek épitése és felszerelése együttvéve közel ugyanennyit: 1.596.000 K-t igényelt!

Az is ritkán fordul elő, hogy hasonló munkánál hiteltúllépés helyett fedezetmaradvány legyen, amit vissza kell utalni az Állampénztárba. E tekintetben az Épitési Bizottság tultakarékosságát kell hibáztatnunk, mely több más komoly igényt /pl a házinyomda létesitését, a később mégis engedélyezni kivánt falfestményeket és egyebeket/nem tartott eléggé indokoltnak. - A berendezési költségekből a Schlick-gyár a 20.000 m polchosszuságu állványzatért 148.530 K 43 fillért kapott. /A félemeleti üvegfödémekre esett résszel együtt./- A hirlaptár vasállványok helyett célszerüségi okból nehezenéghetőre impregnált faállványozást ~~kapott~~, a főajtók szellemesen megtervezett biztonsági-zársorozattal és automata ajtócsukókkal lettek felszerelve. Az épitészi tiszteletdij a mérnöki dijszabás szerinti százalékkal 59.462 K 53 f-ben lett megállapitva, /a bútorzati tervezések beszámitásával/.

A végleges terv kialakitása során Erdélyi Pál és Korb Flóris még erősebben választották el egymástól, az alaprajzban, az ügymenet szerinti három épületrészt: az igazgatás-feldolgozás, az olvasószolgálat, valamint a könyvraktár tömbjét, melyek mind más beosztást, ablakozást, belső magasságot kivánnak. E szétválasztást, mely legjobban az alagsori tervrajzból tünik ki, ~~Ezt a szétválasztást~~ (38.kép) a földszinttől feljebb természetesen már az összekapcsolás váltja fel, de így sincs a Könyvesháznak egyetlen része se, hol a tűzbiztonság ne lenne teljes, hiszen a tűzoltóság baj esetén kivülről minden részét megközelithetik.

A Korb-Giergl-féle tervtől való nagy eltérés már a bejárati csarnoknál szembetűnik, mely közel kétakkora lett. A kétemeletes és innen nyiló főépület a két szárnya közé épült közönséghelyiségeket, melynek központja a háromhajós, egyemeletes nagy olvasóreme, az utcai lármától teljesen elzárja, noha a bejáratnál pár lépcsőfokkal van magasabban és további nehány lépéssel elérhető. Mintaszerü az előtér fokozatos forgalom-megosztása, mely a főkaputól kiindúlóan a II.emeletig tiz ágra tereli a különböző céllal ideérkezőket. Éppilyen sikerült a központi épületrész egymásfeletti helyiségeinek beosztása is, noha ezek mind más rendeltetésüek. - De ugyanez előnyök tünnek szemünkbe akkor is, ha az olvasótermi-csoport, az igazgatóság, a feldolgozás helyiségei,

az ülésterem, az előadóterem, a kiállitási rész, a háromféle különgyüjtemény, az alsó földszinten pedig a szintén világos közmüvelődési könyvtári, valamint a kapusi, könyvkötészeti, és fütési helyiségek teljes elkülönitettségét, külön bejáratait és mégis egymás mellé rendelt voltát figyeljük meg.

Az alsó-földszint előbb emlitett közmüvelődési olvasója 200 □m alapterületü és ugyanekkora könyvraktárból s a mellékhelyiségekből áll. A kaputól jobbra viszont a kapusszoba és kapuslakás következnek olyként, hogy az előtér felől három irányban nyiló átjárások széthúzható rácsfallal szükség szerint jól elzárhatók. A nagyolvasó alatt van a fütőház és a szénraktár, a lakatos és asztalos-mühely, a kapuslakáson túl meg a könyvkötészet és a később felszerelni kivánt könyvnyomda tere. Rajtuk túl a folyosón a könyvraktár bejáratához visz a fedett átjáró.

A földszinti alaprajz élesen megvilágitja, hogy mennyivel szerendcsésebb a helyiségbeosztás, mint az emlitett bázelinek. (39,kép)
Az elő<sarnokból idekerülve a felvezető kettős lépcsőkar alatt van az olvasók és az előadási közönség külön ruhatára. Szemben a cimtárterem nyílik, melynek középútjától jobbra és balra a kartotékszekrények fülkéi vannak, szemben pedig - a nagy és a két kis olvasóterem tengelyében, tehát a legjobb helyen! - az üvegfalu szobának kiképzett felügyeleti emelvény. Az olvasók útja emellett vezet el, anélkül hogy az ellenőrzésük feltünővé válnék. A nagyolvasóterem háromhajós templomhoz hasonló, háromoldali kitünő megvilágitással. A keleti és nyugati oldalon lévő és két lépcsőfokkal magasabb emelvényen hat fülke 12 olyan olvasónak ád kényelmes munkahelyet, akik terjedelmesebb könyvhasználattal kivánnak dolgozni. Az északi oldalon lévő hasonló emelvényen a női olvasóknak volt hely fenntartva. A teremvég két sarkán a mosdók és a wc-csoportok oly helyet kaptak, hogy ezek használóinak nem

kell kilépniök a felügyeleti térből! - A nagy olvasótól balra - s belőle is nyílóan - a folyóiratok, jobbra pedig a hirlapok olvasóterme van, különleges olvasóasztalokkal. Ez utóbbiban van a kölcsönző munkahely is. - A ruhatár mellől balra az Erdélyi Múzeum Egyesület titkári szobája, a díszes ülésterem, meg az igazgatóság szobái következnek. Jobbra pedig az igazgatóhelyettesé, a nagy cimtár és a feldolgozási osztály két terme. Ez utóbbiból - vala mint a nagyolvasóból is - közvetlen átjárás nyilik a repozitórium lépcsőházaiba.

Az I.emeleten a főlépcsőházból a 150 személyes ovális előadóterembe jut az olvasók útját seholse keresztező közönség. Ehhez (40.kép) egy kis külön szoba is tartozik az előadók részére. Tovább balra a diszmüvek és a régi könyvritkaságok termei vannak, jobbra pedig a kézirattár nagy terme van, egy osztályvezetői szobával és olvasóteremmel, mely a szomszédos térképtár kutatóinak is rendelkezésre áll. Ez emeletről van bejárás a repozitóriumba, melynek magasságában a nagy olvasónak csak felső légtere nyulik, szintén

A II.emeleten a sarokrészt a háromhelyiséges kiállitási-terem foglalja el. A további három terem és három kisebb szoba, a (41.kép) levéltár gyüjteményei, illetve feldolgozása és tanulmányozása célját szolgálja. A baloldali szárny végén levő lépcsőház az alagsorig megy le, a jobboldali pedig innen csak a padlástérbe vezet, melyben később kiképezhető helyiségek vannak.

A főépület északi oldala mellett elhúzódó kilencszintes és általában önálló könyvraktár 44 m hosszu. Két végén teljes tüzbiztonsággal vannak a lépcsőházak és liftek elkülönítve. Ezt szolgálja az is, hogy a belső raktár-tér középfalakkal szintén meg van osztva és azbeszt ajtói - mik szolgálatonkivüli időben be vannak téve - nem engedhetnék a tüz továbbterjedését, valamint hogy a padlásszinten zuhanyos vizcsőhálózat van felszerelve. A villanyos

vezetékek elhelyezése természetesen ez épületrészben is a legmesszebbmenően biztositott - sőt a hivatalos órákon kivül áramtalan. Takarékossági okokból egyelőre csak egy felvonó készülhetett az egész Könyvesházban, mely itt kapott helyet; s élég nagy fülkéjen ahhoz, hogy a könyvkocsi mellé egy-két kisérő is beférjen. A könyvraktár nyugati végén a gyors kiszolgálás érdekében, és óráiban folytonjáró függőleges szállitó is müködtethető, mely a beléhelyezett köteteket a kivánt szinteken veszi át és adja le.

+

A főépület külső képének monumentális hatását a helyes rizalitarányok adják meg, mit müvészivé tesz az ablaksorok harmóniája. (42-42) A bejárati főtömb manzardos tetőzetében díszesen keretezett márványtábla készült az intézet neve számára, mely egyelőre üresen maradt. Az Erdélyi-Korb-tervből már elmaradt mindaz az épületcifritás, amit a korábbi terven - az akkori divat kivánalma miatt - föl kellett tenni. A főépület azzal is hatásosabbá vált, hogy kivülről nézve nem látunk kapcsolatot a raktári résszel.

A termek berendezésének nemesvonalu és különösen tartós kivitelü megoldása szintén közös munkája volt a két tervezőnek. (44-62) Erdélyi itt se mulasztotta el a gyártásuk állandó ellenőrzését, és a legjobb ajánlatot tett pesti s kolozsvári butorgyárakba gyakran ellátogatott. A fontosabb bútorokból többféle mintadarab alapján választották ki a legmegfelelőbbet. Az olvasóasztalok maguk is többfélék. Igen célszerűnek bizonyúlt a nagyolvasóterem számára készülteknél az a megoldás, melynek lapja bemélyitett. Így az olvasó kényelmesebben helyezkedhetik el benne s egyuttal több helyet hagy maga mögött az asztalsorok közti közlekedésre.

A Könyvesház négy szintjén levő hat olvasóteremben egyidejüleg (49-52) összesen 252 olvasó számára van kényelmes hely. A legtöbbnél külön asztalilámpát is belehet kapcsolni. Könyvtartó állványok könnyitik meg a nagyobb kötetek lapozását - mely főként a hirlapoké-

nál mutatkozott igen előnyösnek. Az asztallapok alatt nyitott polc és zárható fiók is van, mikben az állandó helyen ülni kivánók elzárhatják itthagyott irásaikat. A felszerelést tisülyesztett tintatartók, tolltálca, irómappa egészitette ki. - A folyóiratok kurrens évfolyamainak legfrissebb számai a folyóiratolvasóban ferdeen síkban rakhatók ki. Emögött a korábbi számokat is megleli az olvasó.

Ahányféle butor készült, mind a leggondosabban megtervezetten és a cél teljes szemmeltartásával. A kézirattárban és díszműtárban (57-59) hatalmas asztalszekrények is vannak, melyek különféle méretü fiókjaiban jobban kimélődik a nagyobb és nehéz kötet, mint a polcokon felállitva. A térképtárban a rudrafelcsavart falitérképek vizszintesen rendezhetők egymás fölé, a sima nagy lapok, pedig fakeretekre feszitetten. (58.) - Különösen jól sikerült a levéltár berendezése az egyforma nagyságu 1500 acélbádogfiókkal, melyben az okiratok (62.) por és sérülésmentesen jól raktározhatók. /Nagy kár, hogy ezt a módszert nem követték az Országos Levéltár berendezésénél. Igen sok későbbi károsodást kerülhettek volna el ezáltal! Annál inkább is, mert veszély esetén ez acéldobozok tömegét gyorsan felszerelt csúsztatón rövid idő alatt ki is lehet juttatni a lenn várakozó kocsikra.s biztonságosabb helyre szállitani megzavarások nélkül./

A kilencszintes repozitórium tő padlómagasságai pontosan azonosak a (63-65) főépület négy szintjével. E betonfödémekről takarékossági okból maradt el a linoleumbevonat, minek hátránya később megis mutatkozott. A középfödémek belga drótháló s 1.5 cm üvegből készültek. Az állványok rendszerét Erdélyi Pál a strassburgi Lippmann-félének javitásával dolgozta ki. Nagy előnye, hogy a teli pélcok is könnyen leakaszthatók, és a hozzájuk tartozó kocsikra akasztva 6-8 is elszállitható egyszerre a lift igénybevételével rövid idő alatt az épület bármely (65.) termébe. Erdélyi később sajnálta, hogy az állványok tengelytávol-

ságának megállapitásánál a kelleténél jobban követte a nyugati tapasztalatot, mikor ezt 2.50 m-ben ~~állapitotta~~ meg. Ha ugyanis 2.70 méternyi közt hágy köztük, ugy később könnyen lehetett volna /helyszüke esetén/ úgy állitani közéjük egy-egy újabb állványsort, hogy még ezek közt is maradt volna elég hely a közlekedésre. A jelenlegi állványtávolság elsősorban a hirlaptári szint mélyebb faállványainak térigényéből adódott, melynek pillérsora természetesen végigment a felette lévő szinteken is. - A középutcás állványfalak közt kocsival is kényelmes a közlekedés. Egy-egy szinten /oszloponként 8 polcot számitva/ 2144 m könyv fért el.

A Könyvesház sok előnye közül meg kell emlitenem még a kitünő külső világitást, amit az ablakok helyes méretezése és beosztása tesz lehetővé. A kifogástalan szellőzést, az ajtók egységes kulcsrendszerét, melynél az egy főkulcs minden ajtót nyit, a csoportkulcs az összetartozó helyiségekét s az egyéni csak az illető ajtót. /E főkulcs egyik példánya az igazgatónál áll, a párja pedig a kapusfülkében kis lezárt de üvegajtós faliszekrénykében, honnan baj esetén az üveget betörve a kapus nyomban elővehetí-/ ~~Takarékossági okokból és~~ Mai szemmel legfeljebb az esti világitás lámpatesteit tarthatjuk elégtelennek, de akkoriban ez szintén a legtöbbet jelentette. Erdélyi az olvasótermekbe - főleg a nagyolvasóban, falfestményeket is tervezett, de ezek fedezethiány miatt kezdetben elmaradtak. És mikor 1914-ben megbizást kapott rá Kőrösfői-Kriesch Aladár, hogy egyik nagy képen Bethlen Gábor gyulafehérvári tudós társaságának csoportképét fesse meg az ottani fényes teremkönyvtárban, a másikon pedig Ferencz József királynak egyetemalapitási allegóriáját, a közbejött háborús takarékosság, majd a következmények miatt ~~miatt~~ e megbizatás tárgytalanná vált.

Azt mindenesetre elérte Erdélyi Pál, hogy a könyvtárban dolgozók minden helyiségükben valósággal otthon érezhették magukat.

Hogy Erdélyi Pál mennyire korszerüen itélte meg a könyvtárak, illetve a könyvtárépités feladatait, arra legszivesebben saját szavait idézhetem ama tanúlmányából, melyben az új Könyvesházat ismertette az Uránia 1912.évi folyamában /50- / több képpel.

"A könyv ismeretére vonatkozó tudománynak nálunk sem iskolája, se laboratóriuma nincsen. A könyv elmélete, a vele való bánás gyakorlata: azaz a könyvre és a könyvtárakra vonatkozó elméleti és gyakorlati tudomány szervezve itt nincsen. Az egyes könyvtárak gyakorlata, egyes iróknak önállóan, vagy a folyóiratokban közzétett felfogása, az idevonatkozó irodalom termékei, mindennél jobban mutatják e kérdés szervezetlen voltát. Az idetartozó kérdések már-már követelően kopogtatnak a szakemberek és a közönség érdeklődésének ajtaján!

Az új épületben, annak felszerelésében, tanácsosnak látszott tehát erre az érdekre is gondolni. Egyetemünkön a könyvtári tudomány~~mány~~nak van magántanára. Szükség szerint gondolni kellett hát arra, hogy e tanszéknek megfelelő előadóterme és a rá vonatkozó anyag szemléltetésének alkalmas eszközei legyenek. Az ily célokat szolgáló helyiségek egyetemi és közmüvelődési célt egyformán szolgálnak s valósággal a könyv otthonává avatják könyvtárunk új épületét.

Tudományos és szórakoztató olvasnivalóink kézreadása, a könyv konzerválása, a rávonatkozó ismeretek közlése, az érdekesebb darabok, vagy gyüjtemények kiállitása, mind megtörténhetik ez új épületünkben, melynek raktáraiban a könyvtári anyag minden tekintetben biztonságot nyújtó elhelyezést talál s amelyben olvasó- és dolgozótermeink naponként tíz órán keresztül nyitva vannak. - Azzal, hogy a könyvtári emlékeknek s a könyvtárba való irodalomnak egész területén gyűjtünk, hogy tudományos és népkönyvtári olvasótermeinkben használatra bocsájtjuk, hogy konzerváló mühelyt tartunk fenn, hogy előadó és kiállitó termeinkben elméleti tudásunkat szemléltetéssel erősitjük - szóval, hogy nem csupán gyűjtünk és rendezünk, hanem a kinálkozó eszközök felhasználásával is foglalkozunk és foglalkoztatunk: új épületünkben a könyvhöz füződő minden érdeket ki akarunk elégiteni s ezt a munkát lehető széles körben kivánjuk végezni.

Ebben voltaképpeni újság az,hogy amit eddig a könyv használhatósága, ismerete, megóvása és gondozása érdekében itt vagy ott megtettek, mindazt egy helyen óhajtjuk és tudjuk végezni. Gyűjtünk, konzerválunk, rendezünk, elhelyezünk, olvasásra kiadunk,előadva ismertetünk könyvet és könyvtári anyagot, valamint a hozzájuk füződő kérdéseket..."

Az itt elmondottak olyan világosan és időtállóan határozzák meg a könyvtári főfeladatok lényegét, amint - bár először kapjuk ezt szakirodalmunkban - ma se tudnánk szabatosabban elmondani. Még figyelemreméltóbb azonban az, hogy Erdélyi Pál mindent megtett azirányban, hogy az Egyetemi Könyvtár, mint azt az Egyetemi alapitó-törvény is hangsúlyozta, valóban az első tudományos intézet szerepét tölthesse be az egyetemek életében, és ennek szükségletei mind a szabályokban, mint a tanácsi képviseltben, mind a javadalmi és személyzeti ellátottságban biztosittassanak. Hogy

megszünjék az egyetemi könyvtárak fejlesztését hátráltató bizottsági kormányzás, és hogy az egyetemi könyvtárak igazgatója kifejezetten a könyvtártudomány nyilvános rendes professzora is legyen, hogy e szaktudomány elsőrendü szakembereit nevelhesse. Olyanokat, kik a középfoku képesitésüeket képezhessék majd részint az egyre növekvő könyvtárosi feladatok, részint a bibliográfiai és tájékoztató szolgálat számára. Ezért is sajnálnunk kell, hogy Erdélyi Pál e terveit a háborus nehézségek miatt nem valósithatta meg. Még ama fontos részében sem, mely az egyetemi könyvtárainkat korszerü szervezeti és ügymeneti szabályzathoz juttathatta volna. Ehhez azidőben csak neki lett volna meg a felkészültsége, céllátása és a széleskörü összeköttetéseit felhasználni tudó szivós kitartása.

Kétségtelen hogy erre sor is került volna. De az előbbiekben felsorolt sokféle feladat, melyhez nem jelentéktelenül társult az, mely Erdélyi Pálnak az Erdélyi Múzeum-Egyesület főtitkári munkakörében is országosjellegü közmüvelési hatáskört juttatott, valóban minden percét igénybevehette az óráit egyébként kitünően kihasználni tudó tudósunknak. Eredményeit azonban vonzó egyéniségének és közismert igazságszeretetének is köszönhette, mely miatt a Miniszterium illetékes osztályai a legteljesebb bizalommal segitették közérdekü törekvéseit. De ez az igazságtisztelet sajnos ellenségeket is okozott neki, habár nem érdemelten. Így mikor a Miniszterium megbizásából tagja lett ama fegyelmi bizottságnak, mely 1909-10-ben a Nemzeti Múzeum Könyvtárának egyik megtévedt tisztviselőjének hibasorozatát volt kénytelen feltárni, s amelynek tárgyalása közben a vádlott a halálba menekült, a Múzeum és e Könyvtár vezetői a bizottsági megállapitásokat magukra vonatkozólag is kedvezőtlennek érezve, attól kezdve igen sokat tettek az irányban, hogy Erdélyi Pál ne érvényesülhessen az olyan helyeken,

ahová az ő szavuk (és páholytársaiké) döntőként esett latba. És e méltánytalan ellenszenvet az is fokozhatta, mikor kolozsvári széleskörü sikereinek jutalmaként a Király őt aránylag magas kitüntetésben részesitve 1913-ben m.kir. udvari tanácsossá nevezte ki. - Erdélyi ezt nem várta. Nem is örvendett nagyon neki, elmulasztotta a szokott módon megköszönni személyes audiencián annak a Felségnek, kinek nevében apját - ki 1848-ban a Nemzeti Szinház igazgatója volt - majd kétéven át üldözték. /Emiatt az udvarmesteri hivatal értesitette is, hogy az udvari ünnepekre meghivót nem kaphat!/ Gyakorlati módon többre értékelte volna, ha valóságos kinevezést kap az V.fiz.osztályba. Erre azonban csak öt év múlva került sor.

+

A Könyvesház ünnepélyes és igen lelkesen fogadott megnyitása természetesen nem jelentette az ottani belső munkák ellanyhulását. Sőt ekkor már 60 munkatárssal dolgozhatott Erdélyi Pál a sokágu feladatain. A gyarapodás oly nagy mérvet öltött, hogy 9 év alatt csaknem megkétszereződött a könyvtár állománya, 46.400.000 kötetre, 192 adományok, tervszerü vásárlások és szerencsés cserekapcsolatok kiépitése révén. Főként a levéltár anyaga nőtt meg, hová - 1918 végéig - 40 erdélyi főúri és nemesi család oklevéltömege került részint letétbe, részint adományként. - Teljesen szokatlan volt ez a fejlődés akkori könyvtári viszonyaink közt, midőn a három legnagyobb könyvtárunk szinte bukdácsolt a helyhiány és más rájukszakadt hátrányok - illetve a nem megfelelő vezetés miatt! A kolozsvárival egyidőben és szintén nagy költséggel épült Müegyetemi Könyvtár pedig /Rados Gusztáv Kornerwüthy előírása szerint a jeles és Pecz Samu alkotása/ messze elmaradt célszerüségben mögötte. A pozsonyi és a debreceni egyetemi könyvtárak akkor még nem tudtak kibontakozni a kezdet nehézségeiből. (Ez utóbbinál a Református Egyház nem igyekezett az Egyetemnek át-

engedni az Egyetem alapitásakor kilátásba helyezett könyvtárát.)

A nagyvonalu fejlődést azonban virágjában kezdte lehervasztani a legtöbbünket váratlanul ért világháboru. 1914. augusztus első napjaiban, az általános mozgósitáskor, munkatársainak több mint negyedrésze indult a harctérre. Kettőjük rövidesen el is esett. A következő hónapokban, majd félévekben követte őket a férfiak legtöbbje. És megcsappant az olvasóközönség is az egyetemi hallgatóság bevonulásai miatt. Az olvasótermek nyitvatartását nemcsak személyzethiány miatt kellett korlátozni, hanem a fűthetetlenség miatt is. Sőt a legnagyobb fagyoskodások idején szinte csak a kikölcsönzésre korlátozni a használati forgalmat.

Erdélyi Pál azonban mindvégig kitartott munkahelyén - ama sok nehézségek ellenére, melyek egyrészét a róla szóló életleirásban igyekeztem jellemezni. Munkatársakat adott a pozsonyi és a debreceni társintézeteknek. Több alkalommal kellett a gyüjtemények becsesebb részeit hirtelen összecsomagolni, biztonságosabb helyre szállitani, majd visszahozni. Szeme rajta volt mindenen. Vitathatatlanul az ő érdeme tehát, hogy a Könyvesházat mi baj se érte addig, mig a hazánkra zúdult veszedelmek fokozódása során Kolozsvár 1918. karácsonyán román kézre nem jutott!

A helyzet láttára - és mivel szolgálati ideje immár le is telt - Erdélyi Pál 1919. januárban nyugdijaztatását kérte az uj birtokosoktól, mert a jogtalanul és időelőtt megkivánt esküt letenni nem kivánta. Utódjaként a helyettesévé lett Dr.Gyalui Farkast ajánlotta kinevezésre. Kérését azonban nem vették figyelembe. Május elején beszüntették fizetését. Pár nap mulva fegyveres őr akadályozta meg abban, hogy intézetébe belépjhessen. 12-én pedig az Egyetem erőszakos átvétele kapcsán állami kezelésbe vették át azt az intézetet, mely a nagyobb felében Erdély magyarságának egyesületi tulajdonát képezte. - Erdélyivel szemben viszont a korábbi csendes ellenségeskedés egyre inkább üldözéssé vált. Hiszen a ha-

zafias gondolkozás egyik fő őrtállóját ismerték benne! Ezért e törekvésnek egyik s talán legnagyobb ellensége saját lakásának igényeltette ki kedves otthonát s úgy tettek máról-holnapra hajléktalanné, hogy a többi sok kiüldözöttthöz hasonlóan ő is vaggonlakóként bújdossék el a szivéhez nőtt munkaterületéről. Kis családjával - két kis fia sulyos beteg volt! - csak hosszabb északmagyarországi kerülővel juthatott el végre a Komárom melletti viharosi kis gazdaságába, mely nagy lelki fáradtságában menedékül szolgált volna neki, ha ott nem borúlt volna szintén fel a magyar kormányzat. Hét évig úgy kellett itt maradnia, hogy az újhatást át nem léphette.

+

A reálisabb gondolkozásu román tudósok - köztük Iorga Miklós, a tekintélyes történetiró - 1919. tavaszán a Neamul Romanesc cimü lapjukban nyiltan állást foglalt a Kolozsvári Egyetem magyar jellegének további fenntartása mellett. "A Kolozsvári Egyetemnek a magyarok birtokában kell maradnia! - írta - Nem szabad dúrván megtagadnunk a többi nemzetektől nemzeti kulturájuk biztositásának lehetőségét, éppen a saját szülőházájuk területén. Ezeknek a nemzeteknek élniök kell jogaikkal. Ezeket nekünk nem szabad a holnapi Romániában megtámadnunk!" - Majd rámutatott Iorga az Egyetem elrománositásának nehézségeire is. Attól félt, hogy Romániának nincs elég tudósa a katedrák méltó betöltéséhez. - Kivüle Branisce Valér, a román Kormányzótanács közoktatási minisztere is - legalább egyelőre - szintén magyar kézben akarta hagyni az Egyetemet, mert véleménye szerint jó egyetemet nem lehet rögtönözni!

A túlzó nacionálisták - köztük főként a mérhetetlenül magyargyűlölő Ghibu Oniszifor, a közoktatásügyi főtitkár, aki Erdélyit is megfosztatta lakásától - az azonnali elrománositást követelték. És akaratuknak pár hónap alatt érvényt is tudtak szerezni. Az Egyetemi Könyvtárat ő maga foglalta le, erőszak alkalmazásával. És

arra kötelezte a magyar személyzetet, hogy továbbőrizzék a gyűjteményt /amit ők a magyar szellemi kincsek védelmében egyébként is megtettek volna./ Majd kinevezték főigazgatónak dr.Barbul Jenőt, ki előbb a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik őre volt és "technikai igazgatóként" mellé Gyalui Farkast-. A következő hónapokban a személyzeti státust természetesen román tisztviselőkkel hígitották fel. Az épületből eltávolitották a magyar feliratokat, a kézikönyvtárból kidobták a magyar lexikonokat és kézikönyveket - egyuttal eltiltották a magyar beszédet is!- Az épületnek bejáratfölötti nagy üres márványtáblájára megtévesztő feliratról I.Ferdinánd királyuk neve került. És évről-évre mindent elkövetett az új kormányzat, hogy emléke is eltünjön annak, hogy a magyarságnak mi szerepe volt Erdély magyar egyetemének alapitásában és felvirágoztatásában, hol egyenjogu hallgatóként annyi román ifju nyerte kiképeztetését.

Jellemzően irta le a szándékos és sorozatos megtévesztéseket ez időben P.J.Thomas kolozsvári egyetemi tanár, kit a húszas évek elején Párisból hívtak meg a francia nyelv és irodalom tanszékére. A "Les Roumains nos alliées?" /Paris,1939/ cimü könyvében, a látottak miatt teljesen kiábrándulva a francia-román barátságból. Elmondja, hogy egy alkalommal maga a román kultuszminiszter - ki egyébként szintén magyar egyetemen végezte tanulmányait! - egy francia professzorcsoport látogatásakor, melyet maga vezetett, maga mutatta be az Egyetemi Könyvtárat is, mint a saját új alkotásukat. Thomas ezt nem hagyta szó nélkül. Hangosan meg is jegyezte a vendégeknek, hogy hiszen ezt is a magyar állam épitette.- Maniu miniszter /a kolozsvári helyzet kitünő ismerője/ meghallotta ezt a háta mögötti megjegyzést és megvető pillantással hallgattatta el Thomast. Aztán mosolyogva jelentette ki a megdöbbentek előtt: "Igen? No ezt is most hallottam először!"

Jellemző, hogy noha az új kormányzat hamarosan megkétszerez-

te az egyetemi tanszékek számát, az átvett 63 épületet 1919-1940 közt mindössze két újjal tudta szaporitani: a Botanikus Kert-ben (a kész magyar terv alapján) a Növénytani intézettel, az Egyetemi Könyvtár melletti telken pedig egy klinikai épülettel, melybe öt különfélét szoritott, s amelyet csak 15 évi többször félbehagyott munka után sikerült elkészitetmi.

Az Egyetemi Könyvtár épületében ez idő alatt mindössze annyi változott, hogy mivel a cimtár- és a kisolvasótermek feletti tetőterrasz karbantartását elhanyagolták, s ezek beáztak, ezek, valamint az I.emeleti térképtár fölé is fedélszerkezetes termeket épitettek, a könyvtárépület logikus beosztásának és világosságának rovására. Tanári olvasóteremnek alakitották át a raktáraktól távoleső földszinti ülésbermet stb. - És az elhanyagoltság miatt a Könyvesház egyre inkább megkopott, elpiszkosodott...

Az 1940-44-ben rövid időre közbeékelődött magyar kormányzat az első feladatai során sietett a régi fényébe visszaállitani e kulturbástyánkat. - Majd kénytelen volt újra sorsára hagyni. Ezóta a visszatérők megépitették, a megnövekedett helyhiány miatt, a repozitórimnak a meglévőhöz derékszöggel csatlakozó szárnyépületét, mely a főépület nyugati falához simúl és az utca felől ennek stilusától merőben eltérő díszitménnyel van kicifrítva.

+

1919ben, a Könyvesház átvételekor, az Erdélyi Múzeum-Egyesület vezetősége a legerősebben hangsúlyozta, hogy ez épület és a benneőrzött gyüjtemények legalább is felerészben a magyarság, az erdélyi társadalmuk, tulajdonát képezik. És még nyomatékosabban igyekeztek a szerződéses jogaiknak érvényt szerezni 1922-után, mikor az ötven évre kötött határidő lejárt.-Ám a román állam ezután is jogtalanul, díjazás nélkül, sőt a magyar könyvanyagot nem kímélve, használta tancéljukra ugy a Könyvtárat. mint a régészeti és természetrajzi múzeális gyüjteményeket. Mivel a többszöri fel-

szólitások sem vezettek eredményre, a Múzeum-Egyesület a Nemzetközi Biróság hágai itélete alá kivánták vinni e vitát. Látván azonban több hasonló ügy teljesen jogellenes és egyoldalu folyamatát, e felebbezést jobbnak látták későbbre halasztani.

Azokat az érdemeket azonban, amit Erdélyi Pál a kolozsvári magyar Könyvesház megalkotásával szerzett, sajnos nemcsak a románok igyekeztek elfeledtetni, illetve eltulajdonítani. És ez nem volt nehéz, hiszen egyre kevesebb lett azok száma akik a dolgok eredetére vissza tudtak ott tekinteni. Igy mind többen hitték el a bőbeszédü Gyalui Farkasnak, Erdélyi helyettesének de nem munkatársának, hogy neki szintén igen nagy része van ez épület sikerében. Gyalui, ki mint emlitettem Erdélyi Pál elüzetése után is ott maradt másodigazgatónak és alkalmazkodó szolgálatával, ujságiróskodásával Ferdinánd király érdemrendjét is jutalmul kapta, egyre többek előtt emlegette, hogy a Könyvesház e megoldásának alapgondolata néki köszönhető. Azt a bázeli Egyetemi Könyvtár mintájára tervezték meg amit ő 1897. őszén látogatott meg, majd az 1901-ben kiadott egyik füzetében ismertetett. Ez öntelt kijelentésen Erdélyi régi munkatársai előbb csak mosolyogtak, annyira önmagát megcáfolónak látták. A kérkedés még hangosabbá vált azonban 1928-ban, mikor az új főigazgató kivánságára (az ott is felesleges) Gyaluit akarata ellenére nyugdíjazták. Sőt mivel ő ebbe nem akart belenyugodni, volt felettese a birósági tárgyalásón a könyvtári szaktudását is kétségbe vonta, melynek látható eredményei nincsenek. Chirilla főigazgató a régi magyar könyvtárosoktól /Kelemen Lajos, Valentiny Antal, Ferenczi Miklós/ azt is jól tudta, hogy Gyalui érdemetlenül kérkedik a bázeli gondolat szerepével, hiszen amaz épület és az Erdélyi-Korb-féle alaprajz közt szembetünően nagy a külömbség. Az előbbinek alaprajzai 1897 óta meg számos kiadványban váltak szakkörökben ismertté, Mégis szerette volna ha Erdélyi Pál maga is nyilatkozik ebben a kérdésben és közvetve kikérte hozzászólását. Erdélyi azonban erre nem volt hajlandó. 1929. óta ugyan már Budapesten lakott,

Túlzott szerénysége - és az élete utolsó szakaszában őt ért sok méltánytalanság miatt elkedvetlenedve, beérte azzal, hogy szerzői érdemeit volt munkatársai és miniszteriumi felettesei mind számontartják. Nem írta meg - sok más elfoglaltsága miatt - az Egyetemi Könyvtár történetét sem, mit még a tízes években elkezdett és az ő szolgálatbalépésének idejéig gondosan meg is írt. Így a saját tollából mindössze az a beszámoló jelent meg az épitésről, amit az Uránia 1912-évi folyama számára írt. Gyalui tehát, noha az e-, együtt eltöltött 18 évi szolgálat során Erdélyinek nemcsak teljes támogatását élvezte, hanem - mint azt leveleinek hosszu sora bizonyítja - a legodaadóbb hívének mutatta magát /neki köszönhette a csekély irodalmi munkássága ellenére az ő kivívott egyetemi magántanárságát is/ Erdélyinek az 1936-ban bekövetkezett halála után még több szót vesztegetett az elképzelésére. Akik őt személyesen ismerték az egyre komolytalanabbá vált modorával, nem tartották ezt se fontosabbnak a más kijelentéseinél. Azonban sajnos a megtévesztő közlései utóbb sajtó alá is kerültek. Ezért akaratlanul foglalkoznunk kell velük - noha már e tanulmány több helye cáfolja őket.

1941-ben jelent meg több munkatárs tollából az a testes és értékes kötet, mely "Erdély magyar Egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M.kir.Ferencz József Tudományegyetem története."/Kolozsvár/ cimen két cikkében is foglalkozik az Egyetemi Könyvtár épitésügyével. Az elsőben György Lajos - a kérdés e részét nem eléggé ismerve - a pályázati döntésről szólva a következőket irta: "Végül is Korb Flóris és Giergl Kálmán épitészek kapták meg a megbizást, kik a bázeli egyetemi könyvtár hatása alatt álló alaprajzukkal a sarokmegoldást kísérelték meg." - Majd egy másik helyen ezt irta: "Erdély megszállása megkezdődött. Erdélyi Pál meg se várta a szomoru eseményeket, 1919. tavaszán komárommegyei birtokára vonult vissza... Végül, pár sorral alább, e hiányos, illetve téves adatok után Gyalui Farkas önérzetes viselkedését ismerteti az átadás napján

Ennek kifejezéseiből is kitünik, hogy az adatszolgáltató maga Gyalui volt, ki jobbnak látta Erdélyit ugy tüntetni fel, hogy idő előtt és különösebb ok nélkül hagyta ott Kolozsvárt, azért helyéről felelőtlenül távozva!

Szabó Attilának az egyetemi épitkezések történetét ismertető fejezetében hasonlóan (tőle származó e) téves megállapitások találhatók: "Az épület, mely a bázeli egyetemi könyvtár alaprajzának felhasználásával, de az ott mutatkozó hibák kiküszöbölésével készült, Közép-Európának máig is legkorszerübb könyvtárépülete. Belső berendezésének izlésessége, sokszor - sajnos - helypazarló fényüző volta, első igazgatóját és megteremtőjét, Erdélyi Pált dicséri."

E megtévesztő közlésekkel, amikben Erdélyi Pál immár mint helypazarlóan és fényüzően épittető is ki lett pellengérezve - holott a jószemü cikkiró saját szemével ezt sehol se tapasztalhatta az ugyancsak takarékosan szépitett Könyvesházban? Gyalui a komolyabb szakirodalomba is be tudta juttatni elgondolásait. - Sőt a Magyar Könyvszemléből se engedte ezt kifelejttetni. Ennek 1942.évi 252 lapján S.Csengeri Ilona, a Könyvesház 1942.évi müködését és állapotát ismertetve, a következőket irta: "A magyar kormány áldozatkészségéből 1909-ben készült el a szentgyörgytéri palota, amelynek felépitésénél - Gyalui Farkas ajánlatára, de Erdélyi Pál igazgató múlhatatlan értékü akaraterejével - a bázeli egyetemi könyvtár típusát valósitották meg..."

Gyalui nagy érdemei még jobban akkor bontakoztak ki, s immár a budapesti napisajtóban is, mikor Krenner Miklós, a Magyar Nemzet munkatársa 1942.őszén meglátogatta az időközben rendbehozott, megtisztitott és a régi fényében ragyogó könyvesházat. Lapjának 1942. október 4-iki számában nagy elismeréssel nyilatkozott mind róla, mind az Erdélyi Pál vele kapcsolatos feledhetetlen érdemeiről. - E cikk megjelenése után Gyalui Farkas méltatlankodó hangon nyomban a következő helyesbbités ~~akarta~~ közzétételét kérte a szerkesztőségtől, mely öt nappal később e szöveggel jelent meg:

"A Könyvtár épülete az én tanulmányutam után és alapján készült. Ugyanis 1897-ben Wlassics miniszter külföldi tanulmányútra küldött. Egyik főfeladatom volt kikutatni azt a könyvtári tipust, mely megfelelő mintául szolgálhatott az új kolozsvári épitéséhez. Ezt a tipust én a bázeli könyvtárban találtam meg. És a külföldi könyvtárakról szóló tanulmányomban ezt a mintát ajánlottam kivitelre."

Kelemen Lajos főigazgató, aki a volt munkatársak közül legjobban ismerte a Könyvesház épitésének a jelen tanulmányomban részletezett körülményeit, az Erdélyi Pál özvegyéhez intézett levelében "beteges nagyképüségnek" minősitette Gyalui Farkas megtévesztését. Ezt a cáfolatot a család nyomban beküldte a Magyar Nemzet szerkesztőségéhez is. De az akkori anyagtorlódás miatt ott már nem került közlésre!

A fentiek kapcsán - és a korábbi közléseimre hivatkozva - nem nehéz megcáfolnom Gyalui valóban betegesen nagyképü állitásait, melyek idősebb éveiben egyre határozottabb szóbeli szövegezést kaptak. Az igazságnak és az Erdélyi Pál mocsoktalan emlékének tartozunk azonban annak a megállapitásával, hogy Erdélyi 1897ben előbb ismerte meg a bázeli könyvtárat a londoni útjáról hazajöttében és több más fontos könyvtárral. Előbb, tehát mintsem Gyalui ott járt volna! Ennek alaprajzait és fényképeit a szaksajtó már korán és ismételten közölte, tehát nem kellett Erdélyinek a Gyalui kis és emlitett füzetéből okulnia! A kolozsvári telek átlós beépitése a dolog természetéből következett, mint legelőnyösebb megoldás. Ezért választotta ezt a megoldást az 1904-évi pályázók többsége, kik mind más helyiségcsoportositást dolgoztak ki - természetesen függetlenül a bázelitől, mely egyébként is jóval kisebb könyvtár a kolozsvárinál. Az Erdélyi-Korb - féle kiviteli alaprajz meg a II.dijat nyert Korb-Giergl-félétől is messzemenően külömbözik! Abban Gyaluinak még tanácsadó szerepe se volt! - Állitásainak tehát nem szabad cáfolatlanul maradniok

szakirodalmunkban. És legfeljebb arra alkalmasak, hogy egy rosszakaratu ember viselkedését jellemét világitsák meg. a magyar Könyvtárosok emlékezetében.

Erdélyi Pál nagy és a vezető kartársai képességeit messze túlhaladó érdemei azonban nemcsak Kolozsvárott kerültek a feledés sötétjébe szándékosan, de Budapesten is! Ő sokkal jobban ismerte a Csontosi Jánossal, Majláth Bélával kapcsolatban történt jogtalanságokat, majd meg a Kovács-féle bünügyben megintésre itélt felettesei dolgait, mintsem azt a könyvtárügyünk élén akkor szerepeltek tudósok erről megfeledkezhettek volna. A következmények nem is maradtak el! Amint Erdélyi Pál nagy irodalmi munkássága ellenére is kimaradt vezető társulataink tagjai közül, úgy maradt ki neve a Magyar Könyvszemléből is, 1912-óta- /Ezért kellett könyvtárismertető cikkét az Urániában megjelentetnie!/ Majd mikor 1919-ben hazátlanná vált, több más itt megüresedett könyvtárigazgató állás betöltésénél a legjobb ajámlások ellenére se vették figyelembe.* Önérzetes vislekedésében kérésekkel sohse alázta meg magát, mint Arany János ő is minél jobban bántották annál inkább hallgatott. Családi visszavonúltságából csak a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének megalakulásakor jött közénk, hogy egyik ülésén elnökölve többek közt arról is tanuságot tegyen, hogy a kilencvenes években a vele egyformán gondolkozó pár társával mennyit fáradoztak azon. hogy a nyugati országok után nálunk is megalakittassék ez az egyesület, de a Múzeum élén állott igazgatók ezt ellenük való szervezkedésnek minősitvén, nem engedték megvalósitani!

Mikor meghalt - 1936.május 6-án, a Magyar Könyvszemle a megjelenésében akadályozva volt. Így csak a következő évben olvashattuk, az első számában, Asztalos Miklósnak kegyeletes, de túlrövid, sok mindent nem emlitő és másokkal közös nekrológját. Ma már könyvtárosaink ha véletlenül emlitik is itt-ott nevét, nem sejtik, hogy benne azt a legnagyobb magyar könyvtárost vesztettük el, kit az illetékesek 54-éves korában s akkor zártak ki az alkotó

* A szegedi Egyetemi Könyvtár élére 1921-ben nagy szeretettel hívták többször is. Jött volna! - ok és levelet a csehektől nem kaphatott. Se ehhez sem - nem kívetségi támogatást!

és szervező munkából, mikor arra legnagyobb könyvtárainknál a legnagyobb szükség lett volna!

Születésének százéves fordulója felé közeledve nem neház megállapitanunk, hogy Erdélyi Pál csonkán maradt életútján is a legtöbb eredményt elért és egyben legnagyobb magyar könyvtáros volt. Visszaemlékszem könyvtári pályámnak ama legtanulságosabb éveire, miket az ő vezetése alatt az ő tanácsai szerint éltem át e mintaszerü Könyvesházban. És bár éppen az ő ajánlásával jutottam el innen olyan más helyre, hol nagyobb szükség lett rám, s csak az utolsó éveiben, s rövid alkalmakra, találkozhattam vele újra, mindig örvendtem a megjegyzéseinek, amiknek könyvtárépitő munkáim során nagy hasznát láttam.

Szigorú modorát sokan zordnak érezhették volna, ha nem ismerik a mindig segiteni kész jó szivét, melyről volt munkatársainak levelei ma is hálásan tanúskodnak. Egyébként is önmagával volt mindig a legszigorúbb. Munkátlan percet nem türt meg egész életében. Rajongója volt mindannak ami szép, müvésze volt a zenének, mestere a tudományos stilusnak, a gyorsirásnak, és a legközvetlenebb társalgónak mutatkozott a szükebb társaságban. Felülről nézte, igy megtudta bocsájtani mások hibáit és a vele szemben elkövetett sok-sok vétket nem igyekezett viszonozni. Ha nagy volt mint könyvtáros, még nagyobb volt mint ember. Szociális érzéke mindig a kisebbek pártjára állitotta.

Ezért is ápolnunk kell nemes emlékét!

/Kézirat gyanánt! - A további sokszorositás jogát fenntartva./

I r o d a l o m :

A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár építésének tervpályázata. /Magyar Pályázatok. II.évf. 1904/5. 9.szám/

A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár jelentései 1891-1895. /A Magyar Könyvszemlében./ 1903/4 - 1916/17. /Az Egyetemi Actákban.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Könyvtáráról szóló jelentések az Erdélyi Múzeum"-ben és a Magyar Könyvszemlében.

Márki Sándor: A M.kir.Ferenc József Tudományegyetem története 1922-ig. Szeged,1922.

Erdély Magyar Egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M.kir.Ferenc József Tudományegyetem története. Kolozsvár, 1941.

Erdélyi Pál beszámolója nyugateurópai könyvtártanulmányi útjáról. Magyar Könyvszemle, 1897.

- - A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár épületének tervpályázata. Magyar Könyvszemle, 1904.

- - A modern könyvtárépítés alapja. Előadás a Múzeumok és Könyvtárak Orsz.Szövetségének 1904.évi temesvári közgyülésén. /Megjelent a M.K.O.Tanácsának 1908.évi jegyzőkönyvében és ennek különlenyomataként./

- - A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár. - Uránia. 1912.

- - A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár története. 1900-ig. /Kézirat, családja birtokában/

- - Az Egyetemi Könyvtári Építőbizottság jegyzőkönyvei. /1906:VI:15 - 1910:V:14/ Kézirat családja birtokában.

- - levelezése. /A hozzá írott levelek gyüjteménye. Családja birtokában./

Továbbá saját emlékezéseim a kolozsvári egyetemi könyvtári szolgálatom idejéből és az 1932-35.évi találkozásainkról.